

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ОЛЕЙНІЧУК ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри
менеджменту та поведінкової
економіки, д.е.н., професор
_____ Дороніна О.А.
«_____» _____ 2020 р.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ ТА НАПРЯМКИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Спеціальність 051 Економіка

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
Кримова М.О., доцент кафедри
менеджменту та поведінкової
економіки, к.е.н.

(підпис)

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2020

АНОТАЦІЯ

Олейнічук О.О. Сучасні проблеми соціально-демографічного розвитку України та напрямки їх вирішення. Спеціальність 051 «Економіка», освітня програма «Управління персоналом та економіка праці». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

У кваліфікаційній роботі досліджено соціально-демографічні процеси, які існують в Україні на сьогоднішній день. Показано тенденції та вплив процесів відтворення населення на формування пропозиції робочої сили, а також те, як в умовах сучасного соціально-демографічного розвитку формується попит на робочу силу. Встановлено перспективи соціально-демографічного розвитку, а також шляхи подолання демографічної кризи в Україні, в тому числі на прикладі зарубіжного досвіду.

Ключові слова: соціально-демографічний розвиток, соціально-демографічні процеси, ринок праці, трудовий потенціал, робоча сила, демографічна криза.

Табл. 14. Рис. 7. Бібліограф.: 71 найм.

Oleinichuk O.O. Modern problems of socio-demographic development of Ukraine and directions of their decision. Specialty 051 «Economics». Educational Program «Personnel management and labour economics». Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

In the qualification (master's) work examines the socio-demographic processes that exist in Ukraine today. The tendencies and influence on the formation of labor supply are shown as well as how the demand for labor is formed in the conditions of modern socio-demographic development, as ways to overcome the demographic crisis in Ukraine, including the example of foreign experience, are established.

Key words: socio-demographic development, socio-demographic processes, labor market, labor potential, labor force, demographic crisis.

Tabl. 14. Fig. 7. Bibliography: 71 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ	8
1.1 Сутність соціально-демографічних процесів.....	8
1.2 Методичні основи вивчення соціально-демографічних процесів та їх впливу на стан ринку праці	19
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО- ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	26
2.1 Дослідження соціально-демографічних процесів в Україні	26
2.2 Аналіз процесів формування, розвитку та збереження трудового потенціалу в умовах демографічної кризи.....	32
2.3 Оцінка впливу міграційних процесів на сучасний соціально- демографічний розвиток України	36
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО- ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	49
3.1 Складові елементи системи регулювання соціально-демографічних процесів.....	49
3.2 Формування напрямів регулювання соціально-демографічного розвитку України	58
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	73

ВСТУП

Актуальність теми. У ХХІ ст. важливість соціально-демографічного розвитку України для життєдіяльності українського суспільства значно посилилася. Це обумовлено масштабністю та інтенсивністю зовнішньоміграційних процесів та спаду народжуваності у нашій країні. Усе більше українських громадян виїжджають за межі держави, вбачаючи в цьому надійний спосіб розв'язання багатьох життєвих проблем, передусім соціальних і економічних.

У зв'язку з цим необхідне ґрунтовне наукове дослідження процесів соціально-демографічного розвитку України, визначення її сучасних тенденцій, елімінування її впливу на різні соціально-демографічні й економічні процеси, зокрема на відтворення населення, ринок праці та рівень життя населення як на державному, так і регіональному рівнях. Крім цього, потрібно вдосконалювати організаційний соціально-економічний механізм регулювання процесів зовнішньої трудової міграції населення.

В Україні теоретичні та методологічні аспекти соціально-демографічного розвитку завжди були і залишаються предметом досліджень науковців. Вагомий доробок у цій сфері мають А. Загробська, Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Онікієнко, Т. Петрова, С. Пирожков, О. Позняк, І. Прибиткова, М. Романюк, В. Стешенко, В. Товкун, О. Хомра, О. Шаблій. У наукових працях цих вчених досліджено теоретичні положення щодо методології та методики вивчення теорії міграції, її вплив на соціально-економічний розвиток, на демографічні й урбанізаційні процеси, а також на формування й розвиток національних і регіональних ринків праці.

Підґрунтям для написання цієї роботи стали наукові праці вчених, присвячені проблемам теорії соціально-демографічного розвитку України – А. Вишневського, Ж. Зайончковської, Т. Заславської, А. Дмитрієва, В. Іонцева, В. Моїсєєнка, В. Переведєнцева, В. Покшишевського, Л. Рибаківського, Б. Хорєва, Т. Юдиної. Вагомий доробок до вивчення

сучасних міграційних процесів зробили вчені з Європи та Північної Америки: Х. Аранго, Т. Бауер, К. Босвелл, Ф. Мартін, Р. Мюнц, М. Л. Фонсека, Д. Хейскен і К. Шмідт, – що певною мірою використані у даному дослідженні.

Вивчення даної проблематики виявляє, що наукова думка в країнах Західної Європи й Північної Америки віддає перевагу дослідженню соціально-демографічного розвитку не з позиції робочої сили як такої, а здебільшого з позиції впливу міграції на демографічну ситуацію та міграцію матеріальних ресурсів, а науковці України переважно вивчають вплив демографії на стан і перспективи розвитку трудового потенціалу країни.

Вивчення соціально-демографічного розвитку України, незважаючи на певний досвід досліджень у цій сфері за останні роки, залишається актуальним. Це обумовлюється, по-перше, низьким рівнем методологічного забезпечення статистичного аналізу народжуваності, спаду та відтоку населення; по-друге, стабільними обсягами зовнішньої трудової еміграції українського населення та зростанням трудової імміграції; по-третє, недосконалістю сучасної правової й адміністративної бази регулювання міграції та низкою інших чинників.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної (магістерської) роботи є дослідження теоретико-методологічних засад дослідження соціально-демографічного розвитку України і розробка практичних рекомендацій до оцінювання наслідків даної ситуації і шляхів її регулювання.

Відповідно до визначеної мети у роботі поставлено і розв'язано такі **завдання:**

розкрити сутність соціально-демографічних процесів;

розглянути методичні основи вивчення соціально-демографічних процесів та їх впливу на стан ринку праці;

провести дослідження соціально-демографічних процесів в Україні;

проаналізувати процеси формування, розвитку та збереження трудового потенціалу в умовах демографічної кризи;

оцінити вплив міграційних процесів на сучасний соціально-демографічний розвиток України;

визначити перспективи соціально-демографічного розвитку та шляхи подолання демографічної кризи в Україні;

проаналізувати зарубіжний досвід регулювання соціально-демографічного розвитку.

Об’єкт дослідження – соціально-демографічний розвиток України.

Предметом дослідження є соціальні, економічні й демографічні особливості населення України.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою роботи слугують наукові положення у працях українських і зарубіжних дослідників із проблем міграції населення. Методика дослідження ґрунтується на системних та регіональних підходах до аналізу соціально-демографічного розвитку України. Поставлені у магістерській роботі завдання розв’язувалися за допомогою таких методів дослідження: абстрактно-логічного – при дослідженні понятійного апарату; економіко-математичного аналізу – для обґрунтування демографічних втрат; порівняльного аналізу – для оцінювання соціально-демографічного розвитку України; графічного – для наочного відображення досліджуваних явищ і процесів.

Наукова новизна отриманих результатів. До найбільш вагомих результатів роботи, що визначають її наукову новизну, віднесено такі: проведено дослідження соціально-демографічних процесів в Україні; виявлено вплив процесів відтворення населення на формування пропозиції робочої сили; визначено перспективи соціально-демографічного розвитку та шляхи подолання демографічної кризи в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані автором методичні підходи, висновки та пропозиції

дозволяють виокремити напрями подолання демографічної кризи в Україні, визначити перспективи соціально-демографічного розвитку країни.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи – 79 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

1.1 Сутність соціально-демографічних процесів

Одним з найважливіших чинників розвитку країни є її демографічний стан, тобто якісні та кількісні характеристики населення. Економічні та демографічні процеси взаємозалежні, адже населення є категорією демоекономічною, а всі пов'язані з нею явища мають великий вплив на економічне становище країни. Населення країни – це основа, завдяки якій здійснюється суспільне відтворення; це джерело ресурсів для праці, споживач і носій економічних відносин. Розвиток трудового потенціалу, а отже і величина національного доходу залежить від зміни показників демографічних характеристик населення.

Демографічна ситуація в Україні погіршується протягом останніх десятиліть – демографи відзначають в країні поширення явища депопуляції населення. Чисельність населення скорочується з кожним роком, що є наслідком негативних природного і механічного рухів; поглиблюється процес старіння нації, зростають показники демографічного навантаження на населення; скорочення народжуваності в перспективі призведе до скорочення робочої сили та трудового потенціалу країни. Отож, забезпечення оптимального демографічного стану – одне з першочергових завдань уряду, адже усі матеріальні блага країни створюються працею населення, тобто головною продуктивною силою – трудовим ресурсним потенціалом.

Демографія походить від грецького – демос – народ і графо – зображую, пишу. Як і кожна наука, зокрема наука про життя, демографія має основу – народ, а народ має, як і життя свій першопочаток. Демографія – це вивчення кількісних характеристик населення. Людей можна групувати по статі, віку, расі, релігії, утворенню, роду занять, доходу й іншим ознакам.

Народжуваність – процес відновлення суспільства за рахунок появи нового життя. Народжуваність визначається за допомогою коефіцієнта народжуваності (розподіл абсолютного числа немовлят до загальної кількості населення).

Смертність – визначається відношенням числа померлих до загальної кількості населення.

Демографічна криза – глибоке порушення відтворення населення, що загрожує самому його існуванню. Протягом усієї демографічної історії людства аж до кінця XVIII ст. причинами демографічної кризи були часті голодування, епідемії та війни; обумовлений ними високий рівень смертності призводив до скорочення чисельності населення деяких країн і регіонів світу, а інколи й до повного обезлюднення територій. Історичний процес зміни репродуктивної поведінки в деяких промислово розвинених країнах виявляє тенденцію до падіння рівня народжуваності нижче від необхідного для простого відтворення населення, що є причиною сучасної демографічної кризи.

Демографічний вибух – різке прискорення кількісного зростання світового населення. Почався він у 1950-х рр. Коли зниження смертності значно випереджає зниження народжуваності, то це приводить до прискореного збільшення чисельності населення, неузгодженого з об'єктивними вимогами соціально-економічного розвитку суспільства. Перевищення числа народжень над числом смертей досягає великих розмірів. Оскільки сучасні високі темпи росту чисельності населення земної кулі значною мірою визначаються темпами його збільшення в країнах, що розвиваються (Азії, Африки та Латинської Америки, де проживає близько 70% населення світу), демографічний вибух у цих країнах перетворюється на світовий. За демографічного вибуху середньорічний приріст населення перевищує 1,8 - 2,0%. Демографічний вибух – явище тимчасове; з розвитком демографічного переходу порушена узгодженість типів народжуваності та смертності відновлюється, проміжний тип відтворення населення

поступається місцем основному, і демографічний вибух припиняється. Але темпи демографічного переходу залежать від загального соціально-економічного розвитку, і коли він, як у більшості слаборозвинених країн, відбувається повільно, довго зберігається і проміжний тип відтворення населення. У багатьох країнах, що розвиваються, проводиться демографічна політика, спрямована на подолання перехідного характеру відтворення населення. Процес демографічної стабілізації повсюдно завершиться наближенням до стану, характерного для постійного (стаціонарного) населення. У різних регіонах світу це відбудеться в різні строки, але в більшості країн, що розвиваються, - не раніше середини ХХІ ст.

Демографія є однією з старіших наук світу, доказом можуть служити біблійні історії в яких вказується факт перепису населення тих часів. Демографія це наука, що займається вивченням відтворення населення і чинників, що впливають на цей процес. Одним з таких чинників є зайнятість, що має зворотній зв'язок з демографічними процесами, що відбуваються в суспільстві. Так розглядаючи вплив народжуваності і смертності на зайнятість населення можна виявити, що чим вища народжуваність тим вища буде зайнятість наступних поколінь і тим вища матеріальна забезпеченість населення в даний час, оскільки народження дітей безпосередньо пов'язане з матеріальним благополуччям нації, а отже і з рівнем зайнятості населення. Проведено аналітичні порівняння показників зайнятості і народжуваності за останні роки, оскільки народжуваність на Україні поступово почала підвищуватись. Але цей процес має зворотній зв'язок, так чим нижча народжуваність тим скоріше старішає населення, збільшується чисельність непрацездатного населення, підвищується навантаження на працюючу частину мешканців країни. В результаті зростають податки і знижується рівень життя, що тягне за собою скорочення робочих місць, підвищення міграційних процесів. А оскільки старішає населення країни, то відповідно спостерігається збільшення показників смертності, наслідком підвищення показників міграції відбувається відтік працездатного відтік працездатного і

конкурентоспроможного населення. Для України дане питання залишається одним з гостріших проблем сьогодення, не дивлячись на те, що за останні роки дещо підвищились показники народжуваності, і дещо уповільнилось скорочення чисельності населення дані показники все ще залишаються досить високими.

Демографічна наука – складова частина демографії. Вивчає процеси, які відбуваються в людському середовищі світу, регіону, країни: зміни в чисельності населення, національному складі; досліджує динаміку в суспільстві за статтю, віком, а також розлучення, народжуваність, смертність, відтворення населення, його природний рух, міграційні процеси тощо. Особливими прикладами демографічної науки становлять виявлення закономірностей, тенденцій, явищ, що впливають на демографічні процеси, а також розробка наукових рекомендацій, спрямованих на подолання негативних тенденцій у людському суспільстві на певному історичному етапі. Інтерес людини до себе виник у давні часи, коли вона була цілковито залежна від сил природи. Людина змушена була навчитися рахувати представників свого роду, племені. З появою держави попит на демографічні знання зростає. Для свого утримання державі потрібні кошти, військо та чиновництво. Можна твердити, що перші організовані обліки людей відбувалися ще за часів виникнення перших державних утворень в Месопотамії (Асирія, Вавилон), Єгипті, Греції та Римі. В ті часи і впродовж наступних століть основна мета обліку полягала в оподаткуванні населення та залученні осіб чоловічої статі до війська. Тому держава стає основним організатором проведення переписів населення. У Римі обліки населення проводилися під назвою «цензів». Навіть у наступні часи, за феодалізму, облік проводився не систематично. Це викликало протест, особливо панівних класів. Феодали прагнули приховати чисельність своїх кріпаків, щоб зменшити податки державі, а також постачання молодих кріпаків до армії. У 1753 р. в англійському парламенті точилися гострі суперечки щодо проведення цензів, мовляв, це може призвести до епідемічних захворювань.

У Франції проти підрахунків використовували навіть релігію. Наприкінці XVIII ст. ще не було відомостей про кількість населення більшості країн Європи та світу. Вважається, що початок систематичного перепису населення у світі було покладено США. В 1790 р. конституцією цієї держави було передбачено проведення переписів (цензів) раз на 10 років. Матеріали, отримані внаслідок переписів населення, становлять підґрунтя для проведення демографічних досліджень. Приклад США поширився на країни Європи. Сьогодні переписами населення охоплено майже всі країни світу. Цим питанням займається і ООН, яка збирає відомості про населення країн світу. З розвитком суспільства зростає попит на знання про людство. Сьогодні вже неможливо охопити складні й суперечливі демографічні процеси, що відбуваються у світі, в загальне поняття - демографія. Тому, як і інші галузі знань, вона поділяється на окремі складові частини:

- а) демографія історична;
- б) демографічна політика;
- в) демографічна наука;
- г) демографічна статистика та ін.

Термін «демографія» має складну історію. Його визначення проходило в умовах ідейно-політичної боротьби, що точилася між науковцями різних напрямів. У цій боротьбі значну роль відіграла праця священика, вченого Т. Мальтуса «Дослідження про закон народонаселення» (1798 р.). Він запропонував біологічний підхід до розгляду чисельності населення та його відтворення. Погляди Мальтуса справляли істотний вплив на визначення сутності й змісту демографії упродовж XIX ст. Поступовий розвиток демографії, накопичення наукового досвіду, вивчення впливу на закономірності змін у чисельності та відтворенні населення, соціально-економічних і політичних чинників спонукали до пошуків загальної назви цієї науки. У 1855 р. відомий французький учений А. Гійар опублікував працю «Елементи людської статистики, або Порівняльна демографія». Терміном «демографія» він позначив галузь знань про «природну й соціальну

історію людського роду. В 1871 р. німецький учений Е. Енгель запропонував назву «демологія» - наука про людські спільноти. Визначити назву цієї науки робили спроби й інші дослідники. В 1877 р. відомий учений-енциклопедист П. Ларусс вперше опублікував статтю під назвою «Демографія», що стало поштовхом для поширення цього терміна. В Росії його ввів Є. Алучин. Офіційне визнання термін отримав лише після того, як у 1882 - 1883 рр. його було введено в назву міжнародних конгресів з гігієни та демографії. В Україні великий науковий інтерес до демографії припадає на ХІХ ст.

Населення країни – чинник її комплексного економічного та соціального розвитку. Його роль особливо зростає в густозаселених регіонах з недостатніми природними ресурсами. Головну роль воно відіграє як елемент продуктивних сил, тобто як трудові ресурси, хоч не слід ігнорувати і його роль як споживача (мається на увазі все населення, а не тільки його працездатна частина).

Від населення значною мірою залежать формування міжрайонних функцій виробництва, потужність і структура потоку продукції, яка вивозиться за межі певної території, розвиток місцевого виробництва. Трудові ресурси створюють можливості для повнішого використання наявних природних ресурсів, сприяючи тим самим підвищенню рівня комплексного розвитку території. На території, добре забезпеченій трудовими ресурсами, розвивається система виробництв з високою трудомісткістю продукції.

Населення як споживач значно впливає на розвиток галузей, які забезпечують його потреби в продуктах харчування і промислових товарах, послугах. За кількістю населення, його статевовіковою структурою, розподілом між містом і селом, рівнем зарплати, культурно-освітнім рівнем визначають обсяги й асортимент продукції галузей виробництва.

Для визначення багатогранного впливу населення на процес економічного і соціального розвитку країни потрібно детально дослідити як

його демографічні параметри, так і особливості розселення, трудову діяльність. демографічний економічний соціальний

Демографічна ситуація в країні визначається значною мірою міграціями населення. Важливим індикатором внутрішньо-регіональних переміщень населення є сальдо міграції між містом і селом.

Головними характеристиками демографічного потенціалу країни є:

співвідношення показників природного руху населення, що розглядаються послідовно за певний проміжок часу;

статеві-вікова структура населення;

співвідношення показників механічного руху населення. Основні показники руху населення - народжуваність та смертність, механічний притік та відтік відображаються такими сумарними показниками:

природний приріст населення - визначають як різницю між кількістю народжених та тих, хто помер за певний період часу;

сальдо міграції - визначають як різницю між кількістю тих, хто прибув до країни, та тих, хто вибув з неї за певний період часу;

загальне збільшення населення - сума народжених та тих, хто прибув за певний період часу;

загальне зменшення населення - сума кількості померлих та тих, хто вибув з країни за певний період часу;

загальна динаміка населення - сума показників загального збільшення і зменшення, або природного приросту, та сальдо міграції населення країни.

Поряд з абсолютними показниками застосовують відносні показники руху населення у вигляді так званих демографічних коефіцієнтів: *коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту* і т.д. Демографічні коефіцієнти показують кількість народжених, померлих, природного приросту і т.д. у розрахунку на одну тисячу жителів і обчислюються у проміле. В Україні в ХХ ст. зростання кількості межувало з кризами, пов'язаними з Першою світовою війною, голодомором 1932-1933 рр., подіями Другої світової війни на теренах нашої країни. З розвитком

системної кризи, пов'язаної з трансформацією українського суспільства, з 90-х років починається скорочення населення України, що на початок ХХІ ст. набуло характеру демографічної кризи - однієї з найбільших загроз суспільному розвитку нації.

Демографічна безпека займає центральне місце в системі національної безпеки та має вплив на інші види безпеки, адже людський фактор є основою взаємодії між ними; населення є фундаментом життєдіяльності держави, без якого політична, військова, економічна чи будь-яка інша безпека просто не мають сенсу та не можуть існувати. Усі елементи національної безпеки взаємопов'язані та взаємозалежні, існування одного з них за відсутності іншого неможливе: лише цілісний та збалансований стан національної безпеки забезпечує повноцінне функціонування країни. Нерегульований якісний та кількісний рух населення як ланки суспільного відтворення не дозволяє збалансувати економічний розвиток, що спричиняє можливі порушення народногосподарського стану країни.

Демографічний стан та економіка країни становлять одне ціле: потреби населення викликають появу та зміну виробництв і послуг, а останні впливають на матеріальний та духовний стан людей. Так як населення є творцем суспільного багатства, то його якісні та кількісні характеристики є чинниками, що обумовлюють економічний розвиток.

Зайнята в суспільному виробництві частина населення найбільш активна і є головною продуктивною силою, що створює матеріальні блага. Задоволення потреб суспільства та підвищення життєвого рівня населення є її головною роллю. Тому формування трудового потенціалу – важлива фундаментальна передумова економічного зростання; це чинник продуктивності національної економіки. Величина ж трудового потенціалу залежить переважно від демографічного стану країни. Депопуляція населення, зменшення показників народжуваності, зниження тривалості життя, зростання смертності та міграційних втрат, старіння нації мають

суттєвий негативний вплив на кількісно-якісний рівень робочої сили, яка задовольняє потреби суспільства та держави.

Нинішня демографічна ситуація характеризується несприятливими тенденціями та негативними зрушеннями у структурах населення. Вже кілька десятиліть демографи відзначають в Україні появу і розвиток глибокої демографічної кризи, яка несе загрози економічній безпеці держави. Оцінка демографічної безпеки полягає в аналізі основних демографічних показників: чисельності населення, природного та механічного приростів чи скорочення, статеві-вікової структури, тривалості життя та інших.

Результати аналізу основних демографічних показників протягом останніх років підтвердили наявність і поглиблення в Україні демографічної кризи. Виявлені тенденції зменшення населення, що спричинене негативним природним рухом, старіння населення, що провокує зростання показників демографічного навантаження є серйозними загрозами для демографічної безпеки країни, а отже і для економічної безпеки. Демографічна ситуація в Україні вважається критичною та несприятливою, що спричинено дією комплексу чинників, тобто певними демографічними загрозами.

Демографічними загрозами є такі фактори та їх сукупність, які можуть спричинити дестабілізацію демографічної системи, а отже несприятливо вплинути на демографічну і економічну безпеку загалом. Загрози, що призводять до появи демографічної небезпеки поділяють на зовнішні та внутрішні. До внутрішніх загроз належать такі чинники, що з'являються безпосередньо в демографічній системі й описуються її кількісними та якісними характеристиками. Соціальний, економічний, політичний, військовий, екологічний, інформаційний впливи є зовнішніми загрозами, що мають як прямий, так і опосередкований вплив на демографічну безпеку країни [8].

Зокрема, до сфери соціально-економічних загроз відносять високий та зростаючий рівень безробіття, соціальне та економічне розшарування населення, зростання бідності, криміналізація економіки, низький рівень

життя в країні; до соціально-психологічних чинників належать фізична деградація населення, деградація інституту сім'ї, життєвих цінностей. Порушення етнокультурних традицій також є важливим чинником появи демографічних загроз, адже різка їх зміна може призвести до моральної дезорієнтації населення, порушень ціннісних орієнтирів. Погіршення екологічної ситуації в Україні має негативний вплив на стан здоров'я населення, призводячи до зниження репродуктивної здатності населення та зменшення тривалості життя. Важливою умовою на шляху подолання демографічної кризи є вирішення політичних та збройних конфліктів в Україні.

Демографічна ситуація повинна постійно і комплексно контролюватися державою, регулюватися шляхом здійснення відповідної демографічної політики - комплексу заходів, спрямованих на формування стійких якісних та кількісних характеристик відтворення населення, цілями якої є подолання негативних демографічних тенденцій та вирішення назрілих проблем.

Населення країни повинне бути захищеним, тому відповідна демографічна політика має здійснюватись шляхом реалізації заходів щодо виходу з демографічної та економічної кризи. В Україні існує необхідність у підвищенні чисельності населення, тому керівництву країни потрібно впливати на процеси відтворення населення, що можна реалізувати шляхом стимулювання сприятливої демографічної поведінки громадян, в першу чергу, у сфері планування сім'ї. Регулювання демографічної ситуації має бути націлене на подолання кризи сім'ї, стимулювання народжуваності, поліпшення матеріального становища народу, боротьбу із захворюваністю та смертністю. Окрім того, серед напрямків соціально-демографічної політики варто виділити поліпшення системи охорони здоров'я дітей та підтримка материнства; гарантування правового захисту дитинства; покращення харчування дітей; забезпечення виховання, освіти і розвитку дітей; підтримку дітей, що живуть у тяжких умовах.

Отож, демографічний фактор вважається найважливішим для нормального та стійкого економічного зростання, гарантування економічної та національної безпеки країни, оскільки не буде сенсу в усіх інших сферах функціонування держави, якщо не буде основного – населення, завдяки якому і заради якого ці сфери існують.

Демографічна безпека країни є однією із найголовніших складових економічної безпеки. Від формування демографічної ситуації, її кількісних та якісних характеристик залежать процеси суспільного відтворення, економічного зростання держави, майбутнє нації загалом.

Населення є одночасно споживачем та виробником матеріальних цінностей і послуг; воно не існує поза економікою, так як і економіка не функціонує без населення. Суспільні потреби та споживчий попит залежать від демографічних показників: чисельності населення, його статеві-вікової структури, міграційних процесів. Тому так необхідно стежити за перебігом та зміною демографічних процесів та явищ, аналізувати їх та контролювати.

Теперішня демографічна ситуація становить справжню загрозу демографічній та економічній безпекам; національним інтересам держави. Серед основних демографічних тенденцій варто відмітити щорічне скорочення чисельності населення та зростання частки населення похилого віку (спричинені переважно скороченням народжуваності), а також високі показники смертності населення. Старіння населення в подальшому зумовлює зростання показників демографічного навантаження, що несприятливо впливає на соціальну, економічну, культурну та інші сфери функціонування держави. Все це в майбутньому призводить до нестачі трудових ресурсів, зниження продуктивності праці, збільшення витрат на утримання людей похилого віку, депопуляції населення та інших негативних кризових демографічних явищ, які тягнуть за собою зниження національного доходу, втрату економічної незалежності та суверенності.

Демографічна безпека повинна займати центральне місце в системі національної безпеки. Демографічні проблеми повинні вирішуватись шляхом

впровадження та реалізації відповідної демографічної політики, основними напрямками якої є застосування заходів підвищення народжуваності населення, а саме подолання кризи сім'ї, поліпшення матеріального становища громадян, боротьба із захворюваністю, поліпшення системи охорони здоров'я дітей та підтримка материнства; забезпечення виховання, освіти і розвитку дітей та інші.

1.2 Методичні основи вивчення соціально-демографічних процесів та їх впливу на стан ринку праці

Демографічні процеси та і демографічний розвиток мають вплив на формування пропозиції робочої сили на ринку праці. Вона формується, в першу чергу, в залежності від вікової структури населення, його статевого розподілу, що є наслідком певної демографічної поведінки та рівнів народжуваності й смертності в регіоні, очікуваної тривалості життя населення, і навіть від міграційних переміщень. Тому при вивченні формування пропозиції на ринку праці слід враховувати не тільки економічні чинники, але й соціально-демографічні, що безпосередньо впливають на чисельність природної основи для зайнятості й економічної активності. Для дослідження демографічних процесів широко використовуються не тільки методи власне демографії, а й методи інших наук. Вони модифікуються стосовно своїх дослідницьких завдань, тому часто важко окреслити між ними та методами демографії чіткі межі. До методів власне демографічного аналізу належить метод когорт, застосовуваний при вивченні зміни того чи іншого демографічного процесу впродовж життя генерації. Дістали поширення методи потенційної демографії, які передбачають вимірювання демографічних процесів не кількістю подій або прожитих людино-років, а демографічними потенціалами – кількістю людино-років майбутнього життя. Широко застосовують у демографії методи стандартизації демографічних коефіцієнтів, які дозволяють виключити при порівняннях вплив відмінностей у складі порівнюваних населень [12, с. 116].

В демографічному аналізі часто використовують демографічні моделі, які описують зміну населення загалом або компонентів його зростання. Найбільш поширені моделі стаціонарного населення та моделі стабільного населення а також числові моделі демографічних процесів для гіпотетичної генерації у вигляді демографічних таблиць.

Важливе місце в демографічній методиці посідають прийоми вивчення та аналізу кількісних відносин, зокрема статистичні й математичні методи. Будучи самостійною наукою, статистика в демографії відіграє роль одного з її головних методів, утворюючи як така головну частину демографічної статистики. Характеристики закономірностей демографічних процесів (і зростання населення) вимагають кількісної оцінки темпів зміни сукупностей людей як функції часу – календарного або власного часу когорти (віку або тривалості перебування в тому чи тому демографічному стані). Тому в демографії широко розповсюджені методи математичного аналізу, зокрема диференційного та інтегрального обчислення, коли кількісні сукупності й час розглядають як неперервні змінні, а також матрична алгебра, коли їх розглядають як дискретні змінні. Залежності демографічних процесів від віку й тривалості перебування в тому чи тому стані не завжди можуть бути подані в аналітичному вигляді.

Тому в демографії широко використовують прийоми їх графічного зображення та аналізу у вигляді кривих народжуваності, смертності, шлюбності й методи підбору відповідних кривих до емпіричних даних. Для наочного подання головних функцій демографічних таблиць застосовують графічні методи.

Особливе місце серед них посідають демографічні сітки, які дозволяють за допомогою геометричних побудов отримати кількісні значення деяких безпосередньо спостережуваних дисциплін, обчислити головні характеристики демографічних процесів у генерації та аналізувати їх перебіг у часі. За допомогою статистичних методів можна знайти у зміні демографічних подій певну тенденцію, що проявляється при суцільній

обробці великого числа індивідуальних значень. Ця тенденція вільна від впливу випадкових коливань, більш-менш точно виражає закон, котрому підкоряється у своїй зміні відповідне явище.

За допомогою методу статистичних групувань упорядковується уява як про населення в цілому, так і про його структурні компоненти, оскільки статистична сукупність населення є складною багатоструктурною системою. Ознаки населення залежно від мінливості й періоду набування поділяються на вроджені та набуті протягом життя; залежно від форми вираження – кількісні та якісні; залежно від характерних рис – демографічні й соціально-економічні. Більшість ознак, властивих населенню, є атрибутивними, а кількісні ознаки населення, як правило, дискретні (за винятком часу), що дозволяє проводити всі види статистичних групувань – варіаційні, або структурні, типологічні, аналітичні, комбіновані і багатомірні групування [23, с. 108].

Типологічні групування здійснюють у першу чергу у, оскільки необхідно узагальнити первинну статистичну інформацію та на основі виділення соціально-економічних типів, явищ, прослідкувати їх структуру, розвиток, різноманітність. Типологічні групування потребують також попереднього якісного теоретичного аналізу, оскільки вибір ознаки групування частіше за все спирається на відомості з інших наук. Таким чином, метод групувань допомагає виділити однорідні групи і тим самим визначити межі і можливості використання інших методів. У демографії широке використання має метод статистичних показників, а саме, абсолютних, відносних і середніх величин. Абсолютні величини одержують безпосередньо під час статистичного спостереження, і вони є вихідними характеристиками процесу руху населення. До числа абсолютних величин, що характеризують рух населення, відносять чисельність населення на певний критичний момент, число шлюбів, розлучень, народжень, смертей та ін., такі характеристики динаміки чисельності населення як природний і механічний приріст (убуток) населення [20, с. 119].

Порівняння й зіставлення – необхідний елемент статистичного аналізу, який стає можливим через використання відносних величин. Демографічні коефіцієнти використовують для вимірювання частоти демографічних подій, опису та аналізу демографічних процесів і структур при вивченні їх змін у часі і просторі, для різного роду порівнянь. Загальноприйнята система й класифікація демографічних коефіцієнтів відсутня. Відповідно до специфіки відображуваних ними відносин виокремлюють два класи: А – коефіцієнти швидкості зміни (руху) населення та інтенсивності демографічних процесів та В – структурні коефіцієнти [10, с. 89].

Жодний аналіз не може обійтися без узагальнень, а отже, і без використання середніх величин. Для розрахунку середньої чисельності населення застосовують середні арифметичні моментного ряду динаміки. Для порівняння певного явища у часі, просторі, чи з нормою (стандартом) демографія використовує і такі відносні величини як індекси. Індексний метод використовують при застосуванні методів стандартизації демографічних коефіцієнтів, зокрема, при вивченні народжуваності, смертності. Цей метод дозволяє виключати при зіставленнях вплив розходжень у складі населення порівнюваних територій (порівнюваних проміжків часу). Наприклад, якщо в населенні двох територій спостерігають різні показники народжуваності, то допоможе бути викликане як різною інтенсивністю цього процесу в людей одного віку, так і розходженнями у віковій структурі (зрозуміло, що скорочення частки молодого віку веде до зменшення загального показника народжуваності). Метод же стандартизації дозволяє показати демографічні процеси в «чистому вигляді» [26, с. 98].

Проте, можливості індексного методу цим не обмежуються, оскільки індекс – складний відносний показник і може характеризувати зміни масових явищ, що складаються не тільки з однорідних, а й з неоднорідних елементів. За допомогою цієї властивості індексного методу стає можливим порівняти одразу кількісні і якісні характеристики населення. А саме таким індексом

наданий момент є індекс людської розвитку (ІЛР), який почали активно застосовувати в демографічних та соціально-економічних дослідженнях.

Вимірювання людського розвитку за допомогою індексу людського розвитку було запропоноване в рамках Програми розвитку ООН і використане в її першому річному звіті за 1990 рік. Перші опубліковані дані про ІЛР в Україні маємо на початок 1995 року. Цей показник, крім середнього доходу, включає дані і про тривалість життя (очікувана тривалість життя при народженні дитини) і рівень освіти (різні ступені грамотності). Методичні підходи до аналізу економічної активності й зайнятості населення потребують конкретних даних щодо чисельності зайнятого та незайнятого населення.

Інформаційною базою для проведення економікостатистичного аналізу виступають результати переписів населення, поточного обліку, статистичної звітності підприємств, Державної служби зайнятості України, вибіркового обстеження, досліджень суспільної думки й інших досліджень. Швидкі зміни, що відбуваються на ринку праці в залежності від соціально-економічних умов призводять до того, що можливості використання даних поточної статистики стають обмеженими.

Тому увагу варто приділяти іншим джерелам інформації (соціологічні дослідження, вивчення громадської думки, опитування думки експертів, особливо з-поміж спеціалістів в сфері зайнятості тощо). Вивільнення працівників із галузей економіки регіону разом із іншими чинниками формує відповідний резерв робочої сили. Здатність робочої сили до переходу із стану функціонування в резервний стан, і навпаки, означає існування механізму саморегулювання регіональних ринків праці. Водночас різні форми територіально-галузевого резерву неоднаково впливають на структуру пропозиції робочої сили. Потрібно розрізняти наявний і потенційний резерв у використанні трудового потенціалу. Потенційний резерв біде складатись з тих осіб, котрі тільки у певних умовах претендують на робочі місця за

наймом та можуть частково чи повністю увійти в склад трудового потенціалу регіону [63].

Оцінка ситуації на регіональних ринках праці тільки з точки зору спаду економічного розвитку чи збільшення безробіття за сучасних умов не особливо результативною. Так відбувається завдяки тому, що «гостро кризовими» можна назвати багато територіальних одиниць чи структур. Тому прийнятнішим є підхід, коли досить правильно здійснити аналіз на основі оцінок: масштабів пропозиції робочої сили з боку різних категорій працездатного населення; загальних кількісно-якісних змін у галузях застосування праці; зрушеннях в економічній базі територіального розвитку та їх вплив на місткість ринку праці; динаміці обсягів та інтенсивності територіально-галузевого руху робочої сили (міграційного, міжсекторного, міжгалузевого і професійно-кваліфікаційного) [63].

Кожну з цих груп можна розгорнути в деталізовану систему конкретніших показників. Основою аналізу зайнятості мають бути деструктивні і дезінтеграційні процеси, що відбуваються в цій сфері на регіональну рівні (суттєве перевищення масштабів реального вивільнення робочої сили порівняно з очікуваним, швидкі темпи зростання явного й прихованого безробіття, надвисоке реальне вивільнення робочої сили), а методом проведення аналізу може бути аналітичне зіставлення територіальних показників з середніми по регіону і визначення відповідних коефіцієнтів відхилення (випередження).

Проведення постійного моніторингу показників економічної активності та зайнятості населення дозволить детальніше дослідити ринок праці регіону, визначити проблеми які стримують його розвиток та забезпечити швидке їх вирішення за допомогою важелів та інструментів державного регулювання.

Отже, демографічним процесом називають відтворення населення загалом або зміну чисельності всього населення в результаті народжувань і смертей, а також деякі демографічні явища. Основними демографічними процесами є народжуваність, смертність, природний приріст, міграції. У

процесі кількісного та якісного відтворення населення відбуваються дуже складні процеси, які набувають трьох форм – природного, міграційного і соціального руху населення, які тісно пов’язані між собою. Структура попиту на робочу силу, як і пропозиції піддається впливу міграційних процесів та процесів природного відтворення населення. В економічній системі на динаміку ринку праці мають вплив низка чинників, а саме: рівні народжуваності й смертності, темпи зростання чисельності працездатного населення та його частки у структурі населення, його статевовіковий розподіл, рівень економічної активності різноманітних демографічних, етнічних груп працездатного населення, міграційні процеси і ін. Демографічні процеси та і демографічний розвиток мають вплив на формування пропозиції робочої сили на ринку праці. Вона формується, в першу чергу, в залежності від вікової структури населення, його статевого розподілу, що є наслідком певної демографічної поведінки та рівнів народжуваності й смертності в регіоні, очікуваної тривалості життя населення, і навіть від міграційних переміщень. Тому при виченні формування пропозиції на ринку праці слід враховувати не тільки економічні чинники, але й соціально-демографічні, що безпосередньо впливають на чисельність природної основи для зайнятості й економічної активності. Для дослідження демографічних процесів широко використовуються не тільки методи власне демографії, а й методи інших наук.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

2.1 Дослідження соціально-демографічних процесів в Україні

Демографічні проблеми в Україні набувають дедалі загрозливіших масштабів. Серед них чільне місце посідає депопуляція населення. Якщо на початку своєї незалежності Україна мала одну з найбільших серед країн Європи чисельність населення (близько 52 млн. осіб), то вже на початок 2015 року, офіційно, ця цифра склала трохи менше 43 млн. осіб. (без урахування даних по Криму) [14, с.56]. Це можна пояснити низкою загрозливих тенденцій, що властиві сучасній демографічній ситуації в Україні: падінням рівня народжуваності, втратою традицій багатодітності, інтенсифікацією рівня смертності, зменшенням кількості шлюбів, старінням населення, інтенсифікацією трудової еміграції працездатного населення країни тощо. Усе зазначене обґрунтовує актуальність проблем державного регулювання демографічних процесів в Україні [15, с 108].

Демографічна ситуація в Україні є одним з пріоритетних напрямів національних інтересів у соціально-гуманітарній сфері. Від'ємне міграційне сальдо свідчить про неприйнятність умов життя, особливо для населення працездатного віку. За рівнем народжуваності Україна посідає передостаннє місце серед країн, що входили до колишнього СРСР. За смертністю Україна посідає друге місце серед європейських країн. За очікуваною вартістю життя ми посідаємо 109-те місце у світі [4, с.190].

Існуючі багаторічні тенденції соціально- демографічного розвитку викликають в українському соціумі глибоке занепокоєння.

Головний показник демографічної ситуації - загальна чисельність населення - постійно зменшується: з 52,3 млн. осіб у 1992 році до 42,96 млн. осіб у 2015 році (на 01.02.2015 р.), тобто на 9,34 млн. осіб [13, с. 77].

Висновок з наведеного аналізу демографічних показників: загальна

чисельність населення України має стійку тенденцію до зниження. Це підтверджують і прогностичні розрахунки різних академічних установ. Інститут економіки НАН України розробив прогноз чисельності населення України до 2026 року. Характерно, що ці прогностичні показники збігаються з реальними показниками майже абсолютно: прогноз для 2001 р. - 48,7 млн. осіб, реально - 48,9 млн.; прогноз для 2006 р. - 46,4 млн., реально - 46,9 млн. осіб, в 2011 р. - 45,9 млн. (реально - 45968 тис.); в 2016 р. - 44,5 млн., в 2021 р. - 43,3 млн. і в 2026 р. - 42,2 млн. осіб [5, С. 36].

Демографічна ситуація в Україні перебуває у кризовому стані, ознаками чого є низький рівень народжуваності, зниження тривалості життя, у чоловіків 66, 3 років, у жінок - 76,2 (табл. 2.1) [14]; підвищення вірогідності смертності чоловіків у працездатному віці (близько 38%); висока порівняно з розвиненими державами смертність немовлят і дітей віком до 5-ти років, а також постійний масштабний міграційний вплив молоді, що негативно позначається як на чисельності та статевому-віковому складі населення, так і на народжуваності [11].

Таблиця 2.1 – Тривалість життя в Україні, років

	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2010	2014	2018	2019
Чоловіки	66,3	65,5	64,6	65,2	65,7	61,3	62,3	62,0	62,2	66,3
Жінки	74,3	74,2	74,0	74,0	75,0	72,6	73,6	73,6	74,2	76,2

Ще однією великою проблемою є те, що сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість дітей на одну жінку) прогнозується в 2020 р. - 1,4, в 2030 р. - 1,5. Нині значення цього показника становить 1,3 [10]. Відомо, що для досягнення прямого заміщення у відтворенні населення потрібно, щоб значення цього показника було не менше 2,1. Нинішні показники свідчать, що в країні поки що продовжують відбуватися незворотні демографічні та інші пов'язані з цим процеси.

Середня тривалість життя громадян України на 10-12 років нижча, ніж в країнах Євросоюзу. Відзначається соціально небезпечне співвідношення

кількості чоловіків до жінок як один до чотирьох. Передчасна смертність, особливо серед чоловіків працездатного віку, вища в 3-4 рази, ніж у країнах Європи. Таким чином, Україна вже зараз стоїть за межею демографічної старості і перебороти її можливо лише шляхом інтенсивного підвищення народжуваності [13, С. 79].

Сприяє цьому також і велике вживання алкоголю та тютюну. Великої шкоди здоров'ю українців завдають алкоголізм і куріння. За даними медичної статистики 82% громадян у віці від 12 до 22 років час від часу чи регулярно вживають алкогольні напої. Щорічно 10 тис. українців гинуть від запою, а ще 10 тис. вмирають від хвороб, які виникли внаслідок алкоголізму. 34% населення країни має залежність від куріння. Україна на 1-му місці в світі за кількістю курців. Сьогодні кожен 50-й українець хворіє на рак, і щорічно це захворювання зростає на третину.

За даними результатів дослідження компанії R&B Group (2094 респондента), проведеного у березні 2011 р., специфіка споживання алкоголю в Україні полягає в тому, що більше третини купівель алкогольних напоїв припадає на горілку. Її купляють звичайно кожні 2,0-2,5 тижні порівняно з 3-ма разами у 2 місяця вина та не частіше 1 разу на місяць коньяку. Найбільше витрачають на міцні алкогольні напої та пиво закордонних марок (звичайно трохи більше 400,0 грн на місяць), а витрати на придбання вітчизняних алкогольних напоїв досягають 280-295 грн на місяць [8].

Не може не викликати занепокоєння той факт, що витрати на придбання спиртного серед нашого населення наразі ймовірно належать до пріоритетних. Загалом на сигарети та спиртне населення витрачає більше, ніж на хліб і молоко. За даними президента Українського аналітичного центру О. Охріменка, за перше півріччя 2012 р. українці купили в роздрібній мережі продуктів харчування на 76 млрд. грн, зокрема витрати на купівлю молока складали 3,5 млрд. грн, хлібобулочних виробів - 1,8 млрд грн, кондитерських виробів - 3,3 млрд грн. Тоді як витрати на покупку

алкогольних напоїв та тютюнових виробів дорівнювали майже 12 млрд грн та 12,4 млрд грн, відповідно, а на покупку безалкогольних напоїв, чаю, кави, мінеральної води і соків всього було витрачено 7 млрд грн. [7,с 102].

Тому буде доречно нагадати слова академіка С. І. Пирожкова, «в цілому демографічна криза, зумовлюючи фізичний, інтелектуальний і духовний занепад суспільства, є однією з найзначніших загроз національній безпеці України» [9, с. 4].

На сьогодні Україна відноситься до країн з високим рівнем постаріння населення: за часткою осіб віком 60 років і старше у населенні вона замикає групу з 25 найстаріших країн світу. Однак безперечно через порівняно низьку тривалість життя в країні, вона має й помітно меншу, ніж розвинуті європейські країни, частку осіб найстарших вікових груп (понад 70 або старших 80 років) у складі населення.

Слід зазначити, що на демографічний розвиток України, якість її населення, ситуацію на ринку праці суттєвий вплив справляють міграційні процеси. Враховуючи вищенаведені факти, попри наявність в останнє п'ятиріччя незначного додатного міграційного сальдо, структура зовнішніх міграційних потоків безперечно свідчить про збереження деяких тенденцій, які негативно впливають на формування сучасного і майбутнього трудового, репродуктивного й наявного інтелектуального потенціалу населення: значне вибуття осіб у групах молодого та працездатного віку; збільшення кількості жінок молодого репродуктивного віку у потоках значного вибуття, збереження вказаного відтоку високоосвіченої української молоді за кордон.

Зрозуміло, що зазначенні тенденції потребують додаткової уваги як з боку представників наукового (зокрема, соціологічного) співтовариства, так й з боку - діючих політичних та правових структур і установ.

Розселення, як відомо, оцінюється регіональними відмінностями в густоті населення, співвідношенням чисельності міських і сільських жителів, інтенсивності зміни кількості жителів сільських і міських населених пунктів тощо. В свою чергу, просторові зрушення в порайонній організації

виробництва та інших видах трудової діяльності мають прямий вплив на форми й територіальні особливості розселення людей, в значній мірі зумовлюють інтенсивність і напрям постійних і маятникових міграцій, призводять до зміни в питомій вазі міських і сільських жителів у всьому населенні України та її областей (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Дані про розміщення та співвідношення міського і сільського населення за регіонами України

Регіони	Кількість наявного населення, тис. осіб		У % до всього населення		Довідково за 2020 рік	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Вінницька	818,9	953,5	46	54	44	56
Волинська	533,2	527,5	50	50	49	51
Дніпропетровська	2960,3	607,3	83	17	83	17
Донецька	4363,6	477,5	90	10	90	10
Житомирська	775,4	614,1	56	44	53	47
Закарпатська	466,0	792,3	37	63	41	59
Запорізька	1458,2	471,0	76	24	76	24
Івано-Франківська	593,0	816,8	42	58	42	58
Київська	1053,5	774,4	58	42	54	46
Кіровоградська	682,0	451,1	60	40	60	40
Луганська	2190,8	355,4	86	14	86	14
Львівська	1558,7	1067,8	59	41	59	41
Миколаївська	838,8	425,9	66	34	66	34
Одеська	1624,6	844,4	66	34	66	34
Полтавська	956,8	673,3	59	41	57	43
Рівненська	549,7	623,6	47	53	45	55
Сумська	842,9	456,8	65	35	62	38
Тернопільська	485,6	656,8	43	57	41	59
Харківська	2288,7	625,5	79	21	79	21
Херсонська	706,2	468,9	60	40	61	39
Хмельницька	729,6	701,2	51	49	47	53
Черкаська	753,6	649,3	54	46	53	47
Чернівецька	373,5	549,3	40	60	42	58
Чернігівська	727,2	518,1	58	42	53	47
м. Київ	2611,3	-	100	-	100	-

Складено за матеріалами Укрстатистики

Розміщення міського і сільського населення має істотний вплив на раціональне розміщення та оптимальний розвиток продуктивних сил. Якщо на початку століття в Україні переважало сільське населення — близько 82%

всього населення, то нині майже 68% її населення мешкає в міській місцевості. Аналіз статистичних даних свідчить, що міське населення протягом значного історичного періоду мало стійку тенденцію до зростання. Лише за період 1979-1998 рр. його приріст склав 3,5 млн. чол., або 11,4%. За цей період зросла і питома вага міського населення — з 60,8% в 1979 р. до 67,8% — в 2019 р. [4].

Показник питомої ваги міських жителів має суттєві територіальні відмінності - від 38,5% в Закарпатській області до 90,1% в Донецькій. Аналіз даних показує, що лише в 6 областях країни переважає сільське населення, а в решті регіональних одиниць частка міського населення становить понад половину населення. Такі особливості територіальної концентрації населення та наявні відмінності соціально-економічного, екологічного та політичного розвитку обумовили і своєрідність зрушень в загальній чисельності населення України та її регіонів. Так, протягом останніх десятиліть динаміка чисельності міського населення змінювалася: якщо в міжпереписний період 2009-2014 рр. зростання міського населення було більш інтенсивним, то надалі воно поступово скорочувалося. З 2014 року приріст міського населення України змінився на його скорочення. За 2014-2018 рр. міське населення країни скоротилося на 11,4 млн. чоловік.

На 1 січня 2019 р. в Україні нараховувалося 448 міст, в т. ч. 169 обласного підпорядкування, 897 селищ міського типу та понад 28775 сіл. У міських поселеннях, які становлять менш ніж 5% всіх населених пунктів України, зосереджено більш як 2/3 населення країни. В цілому міста становлять лише третину міських поселень України, але в них проживає близько 90% всього міського населення. При цьому основна його частина припадає на крупні і найкрупніші міста. В селищах міського типу з людністю понад 20 тис. чол. проживає лише 2% населення, а решта населення проживає у поселеннях до 20 тис. чоловік. Сільське населення України становило на початок 2019 р. 16124,0 тис. чоловік. Така його чисельність та динаміка - це результат неоднозначних за характером процесів розселення

людей протягом значного історичного періоду. Як чисельність сільського населення, так і кількість сільських населених пунктів не є постійною величиною. Аналіз статистичних даних за значний період часу дав змогу встановити довгострокову і стабільну тенденцію - постійне зменшення загальної чисельності сільського населення України [9, с.198].

Зазначена динаміка чисельності сільського населення має значні територіальні відмінності. Так, якщо за 2009-2019 рр. чисельність сільських жителів Закарпатської і Херсонської областей зросла, то в решті областей країни відбулося скорочення чисельності сільського населення. Найбільше скорочення сільського населення (майже на третину) відбулося у Вінницькій, Чернігівській, Хмельницькій, Житомирській та Сумській областях. Таким чином, розміщення населення по території та особливості його зосередження в різних типах поселень обумовлені специфікою соціально-економічного розвитку країни, конкретними зрушеннями в економічній і соціальній сферах, а також у територіальній структурі і організації народного господарства, особливо галузей матеріального виробництва.

2.2 Аналіз процесів формування, розвитку та збереження трудового потенціалу в умовах демографічної кризи

За період незалежності України, незважаючи на позитивні зрушення у суспільній життєдіяльності, відбулися процеси катастрофічного руйнування трудового потенціалу, які виявляються в негативних змінах у демографічних процесах, деформації соціального середовища, накопичуванні економічних проблем. Такі глибокі кризові явища обумовлені насамперед невідповідністю соціально-економічної політики держави потребам розвитку трудового потенціалу, вимогам виробництва. Найбільше потерпають від цього промислово розвинені регіони. Тому визначення регіональних проблем є першочерговим кроком до коригування державної політики розвитку трудового потенціалу.

Трудовий потенціал являє собою інтегральну сукупність можливостей населення до економічної активності як суб'єктів трудової діяльності. Інтегральний показник кількісного і якісного рівня трудового потенціалу регіонів вимірюється реальною тривалістю трудового життя населення, станом здоров'я і освітнім рівнем населення.[3] За комплексом характеристик, що використовуються для виміру трудового потенціалу в кількісному і якісному аспектах, спостерігається гостра проблема втрати і руйнування трудового потенціалу у Центральному Придніпров'ї (табл. 2.3). Низьким є рівень розвитку трудового потенціалу у Черкаській та Кіровоградській областях. Погіршують не тільки кількісні та якісні показники трудового потенціалу, а й призводять до його руйнівного стану негативні демографічні та міграційні процеси. За даними поточного обліку міграції сальдо міграції населення Центрального Придніпров'я у період 2014-2019 рр. мало від'ємне значення і дорівнювало - 43,8 тис. осіб. За 1999-2013 р. населення Центрального Придніпров'я зменшилось на 5388,3 тис. осіб, а протягом після переписного періоду ще на 2 195,4 тис. осіб.

Таблиця 2.3 – Інтегральний показник кількісного і якісного рівня трудового потенціалу за статистичними і соціологічними даними у 2015 та 2019 роках

Регіони	Комплексний показник кількісного стану трудового потенціалу		Комплексний показник стану здоров'я		Комплексний показник рівня освіченості		Інтегральний показник	
	2015	2019	2015	2019	2015	2019	2015	2019
Дніпропетровська	0,658	0,632	0,816	0,801	0,752	0,743	1,045	1,032
Кіровоградська	0,652	0,646	0,865	0,854	0,475	0,469	0,935	0,911
Полтавська	0,723	0,705	0,796	0,786	0,533	0,528	0,963	0,942
Черкаська	0,794	0,781	0,716	0,709	0,429	0,423	0,910	0,903

Також відбувається зниження інтенсивності міграційної рухливості населення як Центрального Придніпров'я, так і України в цілому, про що свідчить зменшення частки населення у поселеннях постійного проживання

менше двох років. Так, питома вага населення у поселеннях постійного проживання менше двох років згідно з даними переписів населення в аналізованому регіоні складала в 1999 р. - 5,1%, в 2014р.- 2,8%, в 2019 р. – 2,5%, в Україні в цілому - відповідно 5%, 2,5% і 2,2% (табл. 2.4) [4].

Таблиця 2.4 – Інтенсивність міграційної рухливості населення Центрального Придніпров'я у 2005 – 2019 рр, %

Регіони	2005	2007	2010	2013	2015	2017	2019
Україна	36,9	34,8	31,7	32,9	32,3	32,3	32,3
Полтавська обл.	41,5	40,7	41,4	40,2	38,5	39,2	37,6
Кіровоградська обл.	42,3	39,1	36,6	36,8	33,6	29,5	27,8
Черкаська обл.	41,8	41,6	40,1	40,6	40,6	40,4	39,4
Дніпропетровська обл.	36,6	35,5	34,0	33,7	30,6	32,2	31,2

На терені країни в системі сільського населення і розселення поширене таке негативне явище, як депопуляція, особливо в Чернігівській, Вінницькій, Сумській, Полтавській, Житомирській, Черкаській, Кіровоградській, Дніпропетровській областях. Це зони, де смертність перевищує народжуваність, спостерігається природний регрес населення. Близько 3/4 померлих становлять особи у віці старшому за працездатний, 1/4 - у працездатному віці. Основними причинами смертності у 2007 р. були хвороби системи кровообігу (51,7%), новоутворення (10,2%). За останні сім років на Полтавщині за рік у середньому помирає 20 тис. осіб. Це кількість населення Диканського чи Котелевського районів або майже семи селищ Чорнухи, в якому 2697 жителів. Область займає 5 місце в Україні за смертністю. На кінець серпня з початку 2008 року природний приріст становить мінус 10 тис. 130 осіб.

В результаті трудової міграції українців за кордон Україна та регіон втрачає висококваліфікованих громадян економічно продуктивного (20-40 років) віку, в першу чергу, наукових працівників вищої кваліфікації - кандидатів і докторів наук. Хоча за останні три роки в Україні спостерігається позитивний приріст у зовнішній міграції, але це відбувається за рахунок міграції іноземних громадян (табл. 2.5). За неофіційними даними, в країні працюють від 1,5 до 2 млн. іноземних громадян, більшість з яких -

нелегали. Така міграція впливає на збільшення пропозиції робочої сили та кількісного показника трудового потенціалу, але негативно впливає на якісний показник.

Таблиця 2.5 – Абсолютні дані міграційного приросту зовнішньої міграції, осіб

Регіони	2013	2015	2017	2019
Україна	-33791	4583	14245	16838
Полтавська обл.	-1134	-77	148	70
Кіровоградська обл.	-593	-153	-76	1
Черкаська обл.	-464	210	253	206
Дніпропетровська обл.	-3405	-165	148	115

Отже, у Центральному Придніпров'ї накопичено значні проблеми, що обумовлюють демографічну кризу, спричинюють втрати трудового потенціалу. Демографічна криза в регіоні має певні особливості: тривають процеси старіння населення, що обумовлюють підвищення загальної смертності; граничними є коефіцієнти народжуваності, що не забезпечує навіть простого відтворення трудового потенціалу; міграційне скорочення населення є стійким, призводить до вибуття продуктивної частини населення.

Пріоритетами регіонального управлінського впливу на стан трудового потенціалу мають стати:

здійснення активної демографічної політики, спрямованої на стимулювання народжуваності і зниження смертності, передусім, у працездатному віці;

здійснення заходів активної державної міграційної політики для протидії відтоку за межі регіону економічно активного, висококваліфікованого трудового потенціалу;

створення умов для збереження і поліпшення здоров'я населення, продовження тривалості життя;

забезпечення розвитку трудового потенціалу в сільській місцевості, стимулювання економічного розвитку села.

2.3 Оцінка впливу міграційних процесів на сучасний соціально-демографічний розвиток України

Останнім часом все більше ризиків виникає у зв'язку з еміграцією висококваліфікованих спеціалістів та молоді, і внаслідок неповернення до України після отримання освіти за кордоном. Країни ЄС проводять політику залучення висококваліфікованих іммігрантів, молодих спеціалістів з числа іноземних студентів. Натомість в Україні втрата цих категорій працівників негативно позначається на віковій та освітньо-кваліфікаційній структурі робочої сили, що може гальмувати економічне зростання.

Більш детальний аналіз характеристик мігрантів виявляє деякі чіткі тенденції, які варто розглянути (табл. 2.6).

Трудові мігранти переважно чоловіки: вони становили 70% трудових мігрантів у 2017 році. У країнах працевлаштування єдиним великим винятком із цієї тенденції є Італія, де 71% трудових мігрантів становлять жінки, які ймовірно, переважно надають послуги з догляду в італійських сім'ях, тоді як фізична праця в сільському господарстві, будівництві та промисловості переважає в Росії та Польщі.

Мігранти переважно з сільської місцевості заходу України: 69% трудових мігрантів у міграційному модулі 2019 року обстеження робочої сили були із заходу України, хоча в цьому регіоні проживає лише 27% населення країни. Набагато більша тенденція до міграції в цьому регіоні не є новим явищем. Захід залишається відносно бідним регіоном, виробляючи лише 16% ВВП України.

Молодші люди та жителі сільської місцевості переважають серед трудових мігрантів: 41% трудових мігрантів молодші за 35 років порівняно з 34% у загальній чисельності населення. Це ще більше виражено в Польщі, де 47% українських трудових мігрантів молодші за 35 років. Крім того, українські мігранти майже однаковою мірою є вихідцями з міських та сільських районів. Оскільки менше третини українців проживає в сільській місцевості, міграція поширена там вдвічі більше, ніж у містах.

Таблиця 2.6 – Міграційний рух населення у 2004–2018 роках [24, с.107]

	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Приріст, скорочення (–)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Приріст, скорочення (–)
2004	789 379	796 994	–7 615	38 567	46 182	–7 615
2005	763 222	758 639	4 583	39 580	34 997	4 583
2006	765 882	751 637	14 245	44 227	29 982	14 245
2007	758 292	741 454	16 838	46 507	29 669	16 838
2008	710 790	695 869	14 921	37 323	22 402	14 921
2009	642 819	629 372	13 447	32 917	19 470	13 447
2010	683 449	667 316	16 133	30 810	14 677	16 133
2011	669 397	652 301	17 096	31 684	14 588	17 096
2012	726 226	664 382	61 844	76 361	14 517	61 844
2013	675 942	644 029	31 913	54 100	22 187	31 913
2014	542 506	519 914	22 592	42 698	21 599	21 099
2015	533 278	519 045	14 233	30 659	21 409	9 250
2016	256 808	246 188	10 620	14 311	6 465	7 846
2017	442 287	430 290	11 997	28 360	20 234	8 126
2018	629 276	610 687	18 589	39 307	24 252	15 055

Отже, люди з вищою освітою демонструють меншу ймовірність мігрувати, тоді як люди з професійно-технічною освітою надмірно репрезентовані серед трудових мігрантів: частка мігрантів з вищою освітою (33%) є нижчою, ніж серед населення працездатного віку (45%). І навпаки, люди з професійною підготовкою становлять 34% мігрантів (46% у Польщі), що складає лише 24% населення працездатного віку. Це може допомогти пояснити деякі заяви фірм у трудомісткій легкій промисловості, які нещодавно повідомили про зростання дефіциту робочої сили.

Мігранти ризикують втратити навички. Більше половини мігрантів у країнах ЄС, таких як Польща чи Італія, зайняті працею, яка вимагає

елементарної підготовки, що набагато перевищує цей показник у Росії чи вдома. Однак 67% трудових мігрантів мають професійну або вищу освіту. 46% мігрантів у Польщі, 56% в Італії і лише 21% у Росії заявили під час обстеження робочої сили у 2017 р. про те, що вони мають зависоку кваліфікацію для роботи, яку виконують. Вочевидь, різниця в заробітній платі із Західною Європою є достатньо великою, щоб зробити трудову міграцію вартою уваги, навіть якщо запропоновані робочі місця потребують значно нижчої кваліфікації.

Трудова міграція, вочевидь, має позитивний вплив на Україну: грошові перекази зросли в грошовому виразі з 7 млрд. дол. США у 2015 році до 10 млрд. дол. США у 2018 році або близько 8% ВВП. За таких масштабів грошові перекази є вагомим внеском у доходи домогосподарств (а отже, і внутрішнього попиту), зменшуючи дефіцит поточного рахунку (рис. 2.1).

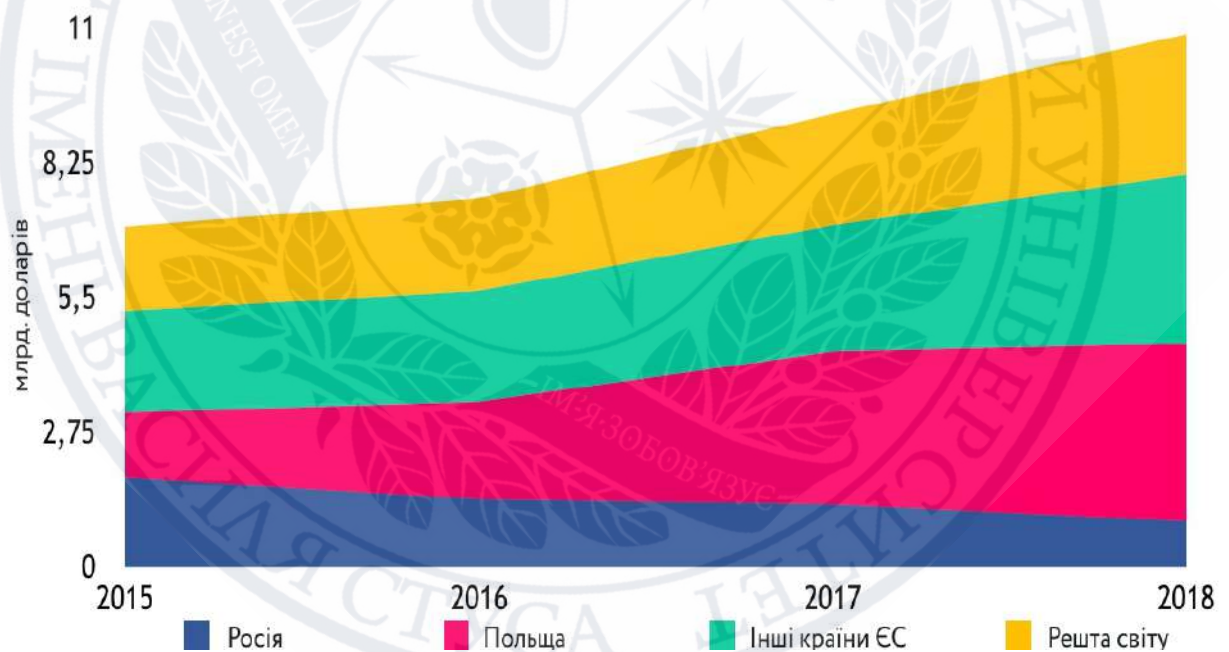

Рисунок 2.1 – Чисті персональні перекази за країнами, Україна [19, с.107]

Отже, міграція робочої сили сприяла відновленню реальної заробітної плати в Україні завдяки каналам пропозиції робочої сили та внутрішнього попиту/попиту на робочу силу (рис. 2.2). Таке підвищення заробітної плати,

звичайно, добре для працівників, особливо в Україні, яка наразі має один із найнижчих ВВП на душу населення в Європі.

Рисунок 2.2 – Реальна заробітна плата та реальний обмінний курс на основі вартості витрат на робочу силу (ULC) [24, с.190]

Зайнятість в Україні також останнім часом збільшується відповідно до зростання ВВП. Це свідчить про відсутність загальної проблеми з конкуренто-спроможністю. Звичайно, компаніям, які прагнуть працевлаштувати людей на нижньому кінці розподілу заробітної плати у схильних до міграції регіонах (наприклад, біля польського кордону), справді може бути нелегко шукати працівників, якщо робота за кордоном пропонує значно більший дохід (рис. 2.3). Але в цілому Україна не стала неконкурентоспроможною.

Наслідки міграції для України досі були позитивними, але якщо значний чистий вплив мігрантів зберігатиметься, Україна врешті зазнає втрат. У ситуації скорочення робочої сили та зростання реальної заробітної плати швидше за продуктивність, зростання витрат на робочу силу та нестача працівників врешті-решт стануть стримуючим фактором для інвестицій. До того ж, із часом стане складно фінансувати національні видатки, такі як

пенсії та підтримка інфраструктури, якщо все більше українців працюватимуть і платитимуть податки за кордоном, а не вдома.

Рисунок 2.3 – Середньомісячна заробітна плата в доларах США, 2019 р. [12, с.89]

Міграція може сповільнитись, але, ймовірно, триватиме. Тому, важливим питанням є те, чи ймовірно продовження трудової міграції у формі чистого відпливу працівників з України. Це залежить, по-перше, від того, наскільки заробітна плата та умови життя відрізняються в Україні та в потенційних країнах для працевлаштування, а по-друге, від того, наскільки ці країни відкриті для українських заробітчан.

Різниця в оплаті праці між Україною та іншими європейськими країнами залишається великою. Хоча середньомісячна зарплата в Україні значно зросла, це складає лише близько чверті середньої заробітної плати в нинішніх країнах працевлаштування, таких як Польща чи Чехія, та менше однієї десятої частини заробітної плати в західних або північних країнах ЄС. Навіть з урахуванням неофіційної заробітної плати в Україні, нижчих витрат на життя та майбутній ріст, різниця в оплаті праці, ймовірно, залишатиметься стимулом для міграції ще довгі роки.

Крім цього, відкритість країн ЄС до трудових мігрантів з України може надалі зростати. Через демографічні зміни та старіння населення багато країн, включаючи старі країни-члени ЄС, такі як Німеччина чи Франція, все

частіше будуть стикатися з нестачею працівників і можуть відповідно коригувати свою імміграційну політику.

Таким чином, Україні слід намагатися адаптуватися до чистої еміграції та використати її переваги, пом'якшуючи негативні наслідки, які вона спричинює. Це може включати в себе політику щодо зменшення регіональних розбіжностей, надання допомоги українцям за кордоном через консульські служби, служби зайнятості та юридичні консультації, запровадження політики діаспори задля заохочення залучення українців за кордоном до економіки та суспільства вдома, навчання студентів правильним навичкам для роботи як в Україні, так і за кордоном, та заохочення користуватися офіційними каналами для грошових переказів за рахунок зниження витрат на переказ грошей з ЄС в Україну офіційними каналами.

Перш за все, економічне зростання та позитивні економічні перспективи необхідні Україні для того, щоб спонукати людей залишатися та інвестувати в своє майбутнє в Україні. Впроваджуючи всебічні економічні реформи, Україна має можливість створити сприятливі умови для економічного зростання та соціального розвитку, які покращать очікування людей на їхнє життя в Україні порівняно з потенційними країнами для працевлаштування.

Поряд із макроекономічною стабілізацією України, яка є необхідною передумовою економічного зростання, наразі є обнадійливі ознаки того, що уряд України зрозумів цей виклик. Перед тим як буде винесено який-небудь вердикт щодо успішності нинішньої реформи, міграція робочої сили залишатиметься важливою для України в середньостроковій перспективі – як для окремих громадян і політиків, так і для економіки в цілому.

Суттєвий вплив на інтенсифікацію процесу трудової міграції складає глобалізація світогосподарських зв'язків; з її розвитком бар'єри в'їзду до країн знижуються, уможлиблюючи майже безперешкодний рух людей, що прагнуть знайти кращу роботу, жити у країні з вищим рівнем життя або уникнути проблем, що можуть виникнути у власній країні. Незважаючи на те, що у сучасних міграціях бере участь більшість країн світу.

Під час дослідження трудової міграції на глобальному рівні слід диференціювати національні передумови і фактори щодо країн, представленні на рис. 2.4.

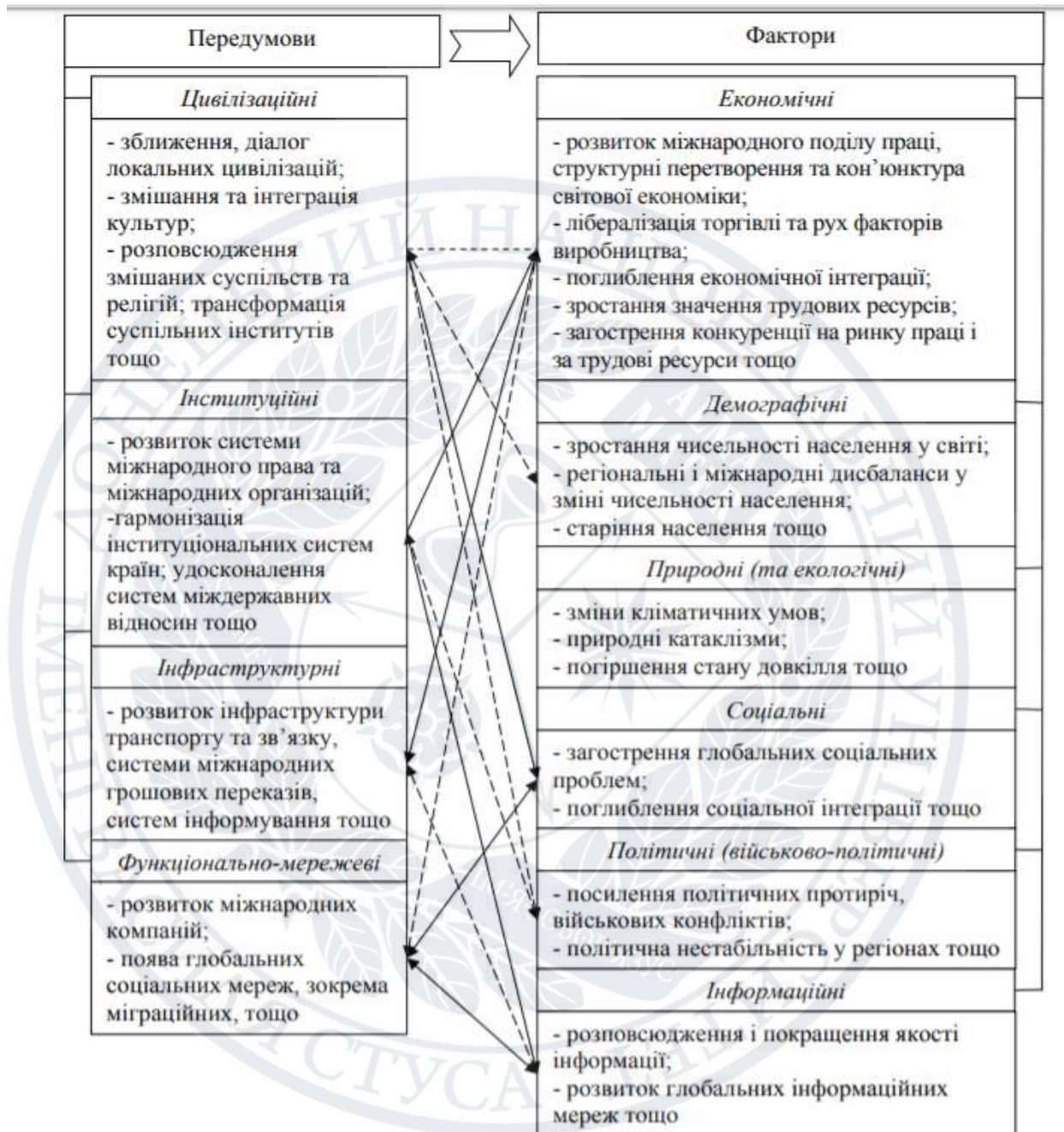

Рисунок 2.4 – Передумови і фактори розвитку міжнародної трудової міграції [13, с.177]

Розвиток швидкого і порівняно дешевого транспорту, засобів зв'язку, міжнародна економічна інтеграція, розвиток і набуття значення соціальних мереж спрощують процес пересування між країнами.

З одного боку, міграція трудових ресурсів допомагає країнам, що розвиваються, та країнам з високим рівнем фертильності і швидким приростом робочої сили збалансувати свої ринки праці, а приймаючим країнам – поповнити нестачу трудових ресурсів. З іншого боку, вона позбавляє країни походження кращих працівників, викликає занепокоєння місцевого населення приймаючих країн і змушує їх уряди посилювати міграційну політику [7, с. 106].

Бурхливий розвиток технологій змінив склад працівників, в залученні яких були зацікавлені приймаючі країни. Індустріальні країни збільшили приплив кваліфікованих працівників у галузі високих технологій, машинобудування, проектування, інформаційних технологій, біотехнологій, освіти, охорони здоров'я, оскільки потреби їхніх ринків праці не могли бути задоволені на національному рівні.

Збільшенню кількості трудових мігрантів з України також сприяють інтеграційні процеси, різниця в рівні життя між країнами і можливості працевлаштування закордоном, розвиток інформаційних технологій і доступ до інформації, посилення зв'язків між країнами, збільшення кількості випускників вищих навчальних закладів (в країнах з низьким рівнем заробітної плати їх кількість збільшувалась на 5,5% щорічно, тоді як у розвинутих країнах вона збільшувалась усього лише на 1%) [9, с. 144].

Суттєвому впливу на рівень міграції робочої сили сприяли такі довготермінові тенденції, як збільшення тривалості життя і витрат на соціальне забезпечення, зниження народжуваності, хронічний дефіцит робочої сили, економія часу і витрат на підготовку спеціалістів, що були потрібні на ринку праці, поява уніфікованих дипломів, освіта студентів закордоном і можливість залишитися працювати в приймаючій країні.

Треба відзначити і динамічне зростання частки контингенту студентів і аспірантів, географічною направленістю яких є англо-германо-франкомовні країни, їх руху сприяють відкриті кордони між європейськими країнами,

угоди між університетами тощо. Часто після навчання деякі з них залишаються працювати у відомих світових наукових центрах [10, с 115].

Сьогодні міжнародна трудова міграція відображається певним чином на ринках праці всіх країн та зароджує новітні тенденції у міграційних процесах, що потребує вивчення процесів її регулювання. Змінюються не тільки процеси міграції, але й її наслідки для суспільства, які виражаються у формі грошових надходжень від мігрантів, чому, безсумнівно, потрібно приділяти більше уваги.

Аналіз демографічної ситуації та впливу на неї зовнішньої трудової міграції в Україні засвідчив, що тільки за офіційною статистикою внаслідок міграції спад чисельності населення області за останні роки щорічно становить 0,11-0,2%. Тобто міграція складає 17-33% зменшення, тоді як загалом в Україні вже кілька років зафіксоване позитивне міграційне сальдо.

Посилення трудової міграції за кордон з 1991 року по сьогодні, негативно вплинуло не тільки на загальні показники динаміки чисельності населення, але й на погіршення показників народжуваності, шлюбності та розлучень.

Конкретно вплив зовнішньої трудової міграції на народжуваність можна отримати при аналізі вікової структури мігрантів та розподілі народжених за віком матері. Серед жінок-мігрантів найбільша частка осіб від 45 до 49 років і від 25 до 34 років. З позиції народжуваності друга цифра є вкрай важливою, адже жінки віком 25-34 рр. народжують 41% від усіх дітей в Україні, причому за останні 16 років ця частка постійно зростає.

Перебуваючи на заробітках, жінки здебільшого дітей не народжують. Якщо ж це все-таки відбувається, то, як правило, це означає те, що новонароджена дитина не є громадянином України.

Втрати від не народження через зовнішню трудову міграцію жінок представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Демографічні втрати від ненародження дітей зовнішніми трудовими мігрантами в Україні (осіб)

Вік	Чисельність жінок репродуктивного віку (постійне населення)	Наявна чисельність жінок репродуктивного віку	Чисельність народжених за віком матері	Потенційна чисельність народжених за віком матері	Втрати від не народження	Коефіцієнти народжуваності за віком матері, ‰	Потенційні коефіцієнти народжуваності за віком матері, ‰
	\overline{W}_i	\overline{W}_{Li}	B_i	B_{Li}	Y_L	F_i	F_{Li}
16–19	5041038	5040911	111309	121313	454	31,8	31,9
20–24	7045896	7044743	115021	105150	3129	109,4	112,3
25–29	4040254	4038219	113329	113506	1177	82,7	87,1
30–34	6138122	6134664	231441	211585	5144	37,8	41,6
35–39	6737096	6734794	23444	34473	2329	12,0	12,8
40–44	2039947	2034180	12374	3487	1213	1,9	2,2
45–49	8943051	8932681	1894	125	167	0,1	0,1
Разом	45285404	45260192	11622	112119	123497	40,7	42,5

Згідно наших розрахунків загальна чисельність жінок фертильного віку, які щорічно перебувають за кордоном, складає понад 9250 тис. У результаті загальні втрати від не народження дітей складають в регіоні близько 500000 осіб щорічно або 4,1% від усіх офіційно народжених.

Відповідно коефіцієнт народжуваності (F_{Li}) за умови мінімізації масштабів зовнішньої трудової міграції може бути більше реального (F_i) майже на 0,5‰.

Перспективи соціально-економічної та демографічної ситуації в Україні значно залежать від майбутніх масштабів зовнішньої трудової міграції населення. Тому одним з напрямків нашого дослідження було виявлення потенційних мігрантів, їх кількісних та якісних характеристик, що, на нашу думку, дозволить зробити більш точний прогноз чисельності населення на майбутнє.

За даними нашого дослідження, бажання виїхати за кордон

найближчими роками виявили 16,7% респондентів, 70,0% – не планують виїздити, а 13,2% – не можуть сказати напевно. Серед тих, хто планує виїхати за кордон, 59,1% – на тимчасову роботу, 16,7% – у гості до родичів (друзів), 9,1% – у туристичну поїздку, 6,1% – на постійне місце проживання.

Впродовж найближчого часу виїхати на тимчасову роботу за кордон планує 9,8% від усього економічно активного населення Тернопільської області. Тобто кожна десята особа віком від 16 до 69 років (це приблизно 1972310 осіб від загальної чисельності економічно активного населення) планує покинути Україну для працевлаштування за кордоном. Причому 38,5% з них не мають досвіду роботи за кордоном. Це свідчить про те, що до трудової міграції залучається все більше нових людей. І серед них не тільки молодь, яка вперше виходить на ринок праці (останніми роками щорічно приблизно 16,5 тис.), але й населення інших вікових груп.

Враховуючи досвід інших країн, сучасну міграційну ситуацію, ми пропонуємо такий загальний механізм управління трудовою міграцією в Україні.

Поряд зі загальнодержавним механізмом, необхідно розробити та впровадити регіональні програми регулювання зовнішньої трудової міграції, що враховують специфіку розвитку конкретного регіону.

Однією з таких програм може бути розроблена «Програма регулювання міграції населення», в основу якої пропонується покласти SWOT-аналіз (за методологією Kenneth Andrews), що дозволяє виявити сильні та слабкі сторони регіону, з позиції їх впливу на посилення або послаблення рівня зовнішньої трудової міграції.

Складність та багатогранність сучасних проблем, пов'язаних із трудовою міграцією, вимагає, по-перше, створення в Україні потужної Державної міграційної служби, яка б в своїй діяльності змогла ефективно управляти та регулювати міграційними процесами. По-друге, необхідна стратегія державної політики України у сфері регулювання процесів зовнішньої трудової міграції, яка, на нашу думку, повинна бути спрямована

на захист населення шляхом:

укладання багатосторонніх та двосторонніх державних договорів про захист своїх громадян, які працюють за кордоном, до соціального страхування, пенсійного забезпечення, надання медичної допомоги і медичного страхування відповідно до стандартів ЄС і поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення;

визнання за кордоном професійного рівня трудових мігрантів, а не тільки можливості їх включення у вторинний ринок праці. Цьому сприятиме перехід України до європейської класифікації професій і наукових напрямів діяльності, включення держави в Болонський процес;

вирішення відповідними підрозділами державних служб питань щодо формування системи регульованих потоків закордонних заробітчан, забезпечення виділення квот для працевлаштування українців у тих країнах, з якими договори вже укладені;

створення вигідних умов для спрямування грошових переказів, які надходять в Україну від трудових мігрантів через систему банківських установ під контролем Національного Банку України, узгодження цього процесу із страховим пенсійним законодавством;

досягнення необхідного рівня адаптації нормативно-правової бази України у сфері візової політики до відповідних нормативно-правових документів ЄС;

послідовне формування спільної статистики міграційних потоків в ЄС, яка б відповідала вимогам відносності, неупередженості, об'єктивності, ефективності видатків тощо. Для цього необхідно створити ефективну систему збору та обміну інформацією у сфері міграції з країнами ЄС.

Отже, трудова міграція є необхідною і об'єктивною умовою економічного розвитку країни, але при цьому є лише фактором, який доповнює, а не заміщує елементи кадрового забезпечення. Систематизація основних теоретичних і методологічних підходів до дослідження міграційних

процесів у контексті їх впливу на економіку певної країни виступає необхідною умовою наукового аналізу процесів міжнародної трудової міграції з метою розроблення і удосконалення регулювання міграційної політики. А дослідження тенденцій і закономірностей у розвитку міграційних процесів дає змогу не тільки визначати та фіксувати показники поточного стану трудової міграції, але й виробляти ефективні управлінські рішення щодо їх регулювання згідно з конкретними потребами та умовами розвитку.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО- ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1 Складові елементи системи регулювання соціально-демографічних процесів

Регулювання демографічних процесів за своєю суттю є процесом змін та переходу від старих або вже таких, що вичерпали себе, до покращених – нових методів та умов розвитку і ефективного функціонування демографічних процесів як своєрідної системи. Зрозуміло, що будь-який процес чи система регулювання без участі держави не можливий, оскільки саме державні органи влади мають усі повноваження та можливості для створення підстав, розробки законопроектів та їх впровадження, реалізації і своєчасного контролю на всіх етапах, тому основна відповідальність за сучасний стан демографічних процесів як системи та майбутні її зміни лежить на державі.

Для покращення демографічних процесів, завданням держави є визначення ключових пріоритетів в даній сфері та забезпечення їх безперешкодної реалізації, де критеріями оцінки дій держави повинні стати якісні та відчутні зміни в системі демографічних процесів. Саме системний – комплексний підхід, який буде мати фокус не лише на демографічних процесах, а й на інших сферах та факторах впливу на демографічні процеси, таких як політична, економічна, соціальна, екологічна, культурна та інформаційна сфери, адже в своїй сукупності дані фактори і формують сучасний стан демографічних процесів в країні.

Головним завданням демографічного розвитку виступають розробка та реалізація цільових програм для розв'язання окремих проблем щодо народжуваності, смертності, міграції, тощо. Цільові програми повинні включати комплекс економічних, нормативно-правових, інформаційно-психологічних та організаційних методів регулювання.

Що стосується конкретно організаційної складової системи регулювання демографічних процесів, на наш погляд, вона містить елементи структуризації процесу регулювання, стратегічного планування регулювання, елемент інформаційної взаємодії в рамках реалізації програм регулювання та стратегічного управління демографічними процесами. Детально організаційна складова системи регулювання демографічних процесів наведена на рис. 3.1.

Організаційна складова є своєрідним планом регулювання, який базується та виходить з головних цілей розвитку та регулювання, визначає дії, які необхідно виконати для досягнення поставленої цілі. Окрім цього, організаційна складова включає в себе інформаційну взаємодію суб'єктів регулювання в рамках реалізації планів та поставлених завдань, що містить в собі зовнішню і внутрішню інформаційну взаємодію суб'єктів регулювання в рамках інформаційної системи.

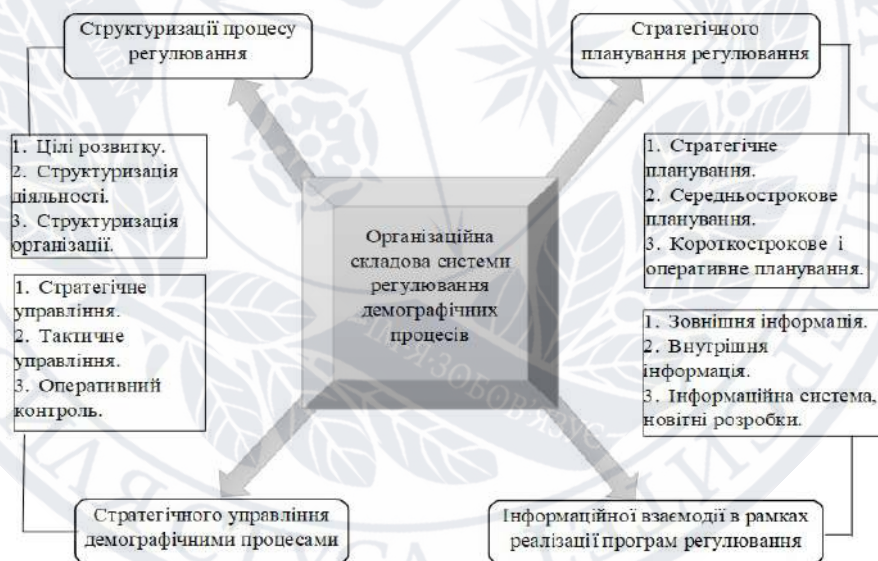

Рисунок 3.1 – Організаційна складова системи регулювання демографічних процесів

Використання методів, важелів та складових системи регулювання демографічних процесів формує концепцію їх державного регулювання. На основі концепції розробляється відповідний план дій та стратегія на визначений час і програма реалізації, яка включає основні напрями регулювання

демографічних процесів, цільові показники демографічного розвитку, сукупність заходів щодо досягнення поставлених цілей, джерела фінансування цих заходів тощо. Виходячи з цього, нами була розроблена концептуальна структурована модель формування системи державного регулювання демографічних процесів, відображена на рис. 3.2, де ЦР – спільні цілі розвитку демографічних процесів; ОР – об'єкт розвитку, представлений або одиничними елементами демографічних процесів (збільшення народжуваності, продовж життя і т.д.), або цілісною системою; КР – кількісний аналог цілей – критерії розвитку; ФіМВ – фактори управління, форми і методи впливу на конкретні фактори або сукупність факторів покращення демографічних процесів.

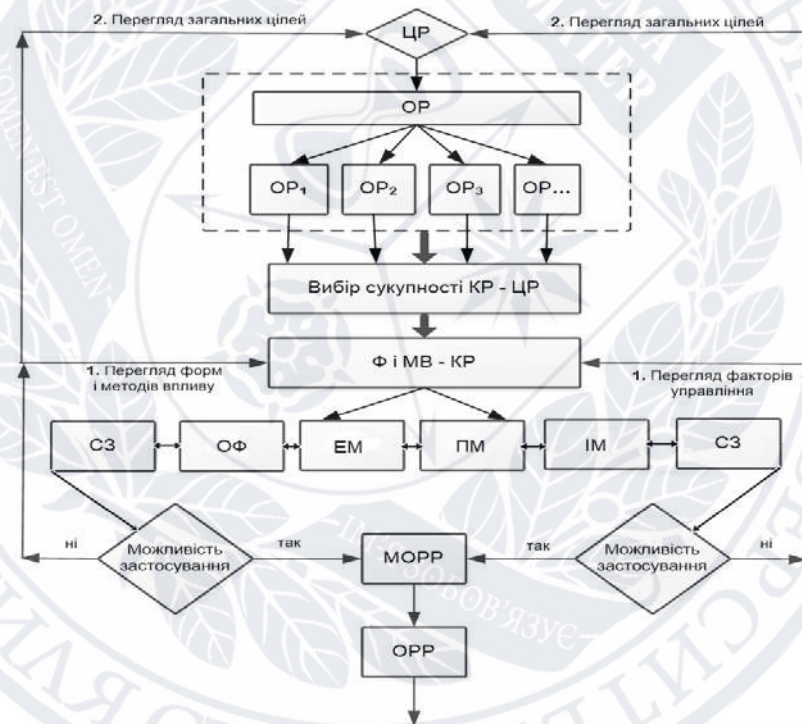

Рисунок 3.2 - Структурована модель формування і функціонування системи регулювання демографічних процесів

Форми і методи впливу, виходячи із специфіки пропонованої системи, проявляються в таких основних напрямках: організаційні форми (ОФ); економічні методи (ЕМ); інформаційні (ІМ); психологічні методи (ПМ); правові методи (ПМ). СЗ – найбільш вірогідна система забезпечення, що

включає людські, матеріальні, фінансові, тимчасові ресурси, а також здатність до розвитку демографічних процесів і ступінь позитивної сприйнятливості впливу зовнішніх факторів; МОПР – методи оцінки результатів регулювання; ОРР – оцінка результатів регулювання.

Дана система має певну специфіку, яка полягає в тому, що розвиток можливостей демографічного (регулювання) також вимагає часткового ресурсного споживання цих можливостей: СМРДП = (ЦР, ОР, КР, ФіМВ, СЗ, МОПР, ОРР).

Зазначимо, що основним завданням проектування системи регулювання демографічних процесів є створення умов для розвитку самого об'єкта регулювання. Вказана структурована модель формування і функціонування системи регулювання демографічних процесів відрізняється від звичайної моделі регулювання за рахунок застосування методів впливу.

Модель містить форми і методи впливу, виходячи із специфіки запропонованої системи регулювання, що проявляються в таких основних напрямках, як: організаційна складова, яка містить в собі елементи структуризації процесу регулювання, стратегічного планування регулювання, елемент інформаційної взаємодії в рамках реалізації програм регулювання та стратегічного управління демографічними процесами; економічні методи, які включають оплачувані відпустки, допомогу при народженні дітей, допомогу на дітей залежно від їх кількості, віку, типу сім'ї, позики, кредити, податкові і житлові пільги; інформаційні, психологічні методи, куди відносяться засоби масової інформації з метою формування суспільної думки, соціальних норм і стандартів демографічної поведінки, цільового демографічного настрою всередині суспільства, розвиток культури та традицій країни; правові методи, куди входять законодавчі акти, що регулюють укладання шлюбу, розлучення, стан дітей в сім'ях, аліментні обов'язки, охорону материнства і дитинства, аборти і використання засобів контрацепції.

На нашу думку, систему державного регулювання демографічних процесів слід розглядати, як цілеспрямований, законодавчо обґрунтований процес

діяльності та впливу органів виконавчої влади, що регулюють демографічні процеси відповідно до державної політики в сфері демографії, куди входять завдання та цілі державного регулювання (забезпечення стабільності демографічного розвитку в майбутньому, нормалізація процесу відтворювання населення, усунення негативних наслідків соціально-економічного розвитку) тобто оперативні, тактичні та стратегічні цілі, для створення позитивних демографічних зрушень та подолання демографічної кризи.

Система регулювання демографічних процесів має на меті забезпечення розвитку демографічних інтересів як суспільства, так і окремої людини, керуючись при цьому усіма можливими методами та інструментами. Кожен такий метод базується на цільовому використанні сукупності інструментів.

На наш погляд, підхід до вибору засобів регулювання та методів впливу на демографічні процеси вимагає використання системного підходу, оскільки процеси, що розвиваються всередині суспільства є складними та багатокомпонентними. На такі процеси важко вплинути, використовуючи поодинокі засоби чи інструменти.

Результат регулювання системи демографічних процесів, на нашу думку, може бути позитивним в довгостроковому вимірі саме при використанні системного підходу. Особливість системи регулювання демографічних процесів полягає в її комплексному характері, який ми розглядаємо як сукупність політичних, соціально-економічних, нормативно-правових, організаційних інституціональних та культурно-мотиваційних методів, спрямованих на покращення демографічної ситуації.

Головним призначенням системи регулювання демографічних процесів є створення відповідних умов та їх реалізація, що забезпечують демографічний розвиток. Ми вважаємо, що такими умовами є збільшення народжуваності та зменшення смертності, зокрема, і серед новонароджених та покращення довголіття нації разом з покращенням ситуації із зовнішньої міграцією.

Особливістю функціонування системи регулювання демографічних процесів є те, що вона може ефективно функціонувати лише при її комплексному розвитку та застосуванні.

Система комплексного державного регулювання демографічних процесів має відображати структурну і функціональну складові. Система регулювання демографічних процесів включає:

- мету, як відображення об'єктивної потреби держави та суспільства в забезпеченні регулювання демографічних процесів;
- завдання, забезпечення яких зумовить покращення демографічних процесів;
- функції забезпечення засобів та методів для регулювання системи демографічних процесів;
- принципи, що відображають основні вимоги та аспекти щодо забезпечення та регулювання демографічних процесів;
- суб'єкти забезпечення демографічного регулювання – державна влада, яка виконує свої функції через органи судової, законодавчої та виконавчої гілок влади;
- громадяни країни, громадські організації та об'єднання, що мають право участі в регулюванні демографічних процесів відповідно до чинного законодавства;
- об'єкти забезпечення регулювання демографічних процесів, які є за своєю суттю загрозами, що потребують впливу та управління з боку суб'єктів даної системи.

Функціональними елементами регулювання демографічних процесів є механізми, методи, інструменти, важелі та інші засоби щодо забезпечення демографічних покращень.

Узагальнюючи основні елементи системи, можемо зробити висновок, що забезпечення регулювання демографічних процесів складає певне коло суб'єктів, які діють відповідно до завдань, і виконують визначені функції, застосовуючи при їх здійсненні методи та інструменти щодо забезпечення розвитку об'єктів системи, керуючись визначеними принципами.

На наш погляд, варто більш детально розглянути всі структурні та функціональні складові системи регулювання демографічних процесів. Враховуючи запропоноване нами визначення системи регулювання демографічних процесів та самого процесу забезпечення її регулювання, можемо визначити й мету функціонування даної системи як організацію процесу регулювання ризиків та загроз.

Узагальнюючи основні елементи системи, можемо зробити висновок, що забезпечення регулювання демографічних процесів складає певне коло суб'єктів, які діють відповідно до завдань, і виконують визначені функції, застосовуючи при їх здійсненні методи та інструменти щодо забезпечення розвитку об'єктів системи, керуючись визначеними принципами.

Для ефективного регулювання демографічних процесів держава повинна проводити активну соціальну, адміністративно-правову та пропагандистсько-ідеалістичну політику для підвищення статусу сім'ї та дитини в нашому суспільстві. Головним чином, варто звернути увагу на сім'ї без одного з батьків, багатодітні сім'ї та допомогу молодим сім'ям на початку їх створення.

Загалом, регулювання демографічних процесів має на меті досягнення певних державних та загальнонаціональних інтересів за рахунок якісних перетворень всередині системи. Перехід до якісних змін починається шляхом встановлення національних пріоритетів у сфері народонаселення, виявлення факторів та елементів, які негативно впливають на демографічні процеси та активізації комплексу превентивних дій для зменшення або ж повного виключення впливу таких факторів негативного впливу. Тому для регулювання демографічних процесів та забезпечення реалізації позитивних змін необхідною передумовою є сприятливий вплив із зовні, тобто вплив зовнішніх загроз має бути нейтралізований. Головні напрями щодо нейтралізації загроз розвитку демографічних процесів наведені в табл. 3.1.

Ми обрали саме ці загрози, оскільки, виходячи з аналізу другого розділу, основним демографічними загрозами для нашої країни на момент дослідження є зменшення чисельності та старіння населення, зростання рівня

передчасної смертності та міграційні процеси, що спричиняє погіршення соціально-економічного розвитку, розвитку трудових ресурсів та людського капіталу.

Таблиця 3.1 – Головні напрями нейтралізації загроз розвитку демографічних процесів

Сфера реалізації	Напрямок нейтралізації загроз розвитку демографічних процесів
Політична	Законодавче забезпечення процесу нейтралізації загроз розвитку демографічних процесів, створення політики в нижче представлених сферах, чітке дотримання нових правил та контроль на всіх етапах застосування
Економічна	Підвищення рівня життя населення та заробітних плат, регулювання системи пенсійного забезпечення, які б відповідали нинішнім соціальним стандартам, вдосконалення житлової політики. Зменшення економічної нерівності серед населення та безробіття разом з розвитком ринку праці, створення умов для підвищення зайнятості населення, раціонального використання робочої сили, перегляд системи оподаткування та кредитування
Соціальна	Створення та реалізація нової соціальної політики та сприятливих умов трудової діяльності для працівників, зокрема жінок, що виховують дітей. Збільшення соціального захисту населення, зміна та перегляд стандартів соціальних виплат, допомоги та заробітних плат. Забезпечення формування середнього класу та підвищення якості соціальних послуг, зокрема освітніх, житлово-комунальних та охорони здоров'я, як в місті, так і в селах
Культурно-інформаційна	Збільшення престижу сім'ї, пропаганда здорового способу життя та занять спортом, багатодітства. Підвищення рівня довіри громадян до інститутів та органів влади, формування духовних та моральних цінностей щодо виховання дітей та батьківства та орієнтації серед молоді на збільшення народжуваності. Створення інформаційних умов для усвідомлення та покращення демографічного стану. Формування демографічної ідеології, яка б включала пропаганду почуття відповідальності за благополуччя шлюби, сімейні цінності та народження декількох дітей
Екологічна	Зменшення забруднення повітря, контроль промислових підприємств на предмет викидів, запровадження новітніх передових стандартів, заборона викидів стоків у водойми, забезпечення високої якості споживчих продуктів та води
Військова	Забезпечення захисту та цілісності кордонів, захист мирного населення, біженців та переселенців, створення умов для належного моніторингу ситуації на Сході з боку міжнародних організацій, розвиток інформаційної та кібербезпеки і протидії в соціальних мережах та в ЗМІ, приведення армії до світових стандартів, розвиток дипломатії та збільшення впливу в Раді Безпеки ООН

Відмітимо, що при цьому головні напрями нейтралізації загроз розвитку демографічних процесів є передумовою зміцнення соціальної та економічної безпеки країни. Так, економія ресурсів можлива за умови зниження рівня інвалідності, захворюваності та смертності, що має зв'язок зі зменшенням

державних та особистих витрат на лікування, соціальних виплату у випадку втрати годувальника чи по інвалідності.

Тому, на наш погляд, запобігання інвалідності працездатного населення чи смертності створить можливість для отримання додаткової вигоди з підвищення продуктивності національного виробництва. Отже, нейтралізація загроз розвитку народонаселення чинить прямий вплив на соціально-економічну ситуацію в країні, яка впливає на демографічну сферу.

Окрім елементів системи регулювання демографічних процесів, важливими також є форми, інструменти та методи регулювання, які, в свою чергу, описують функціональні властивості елементів системи. Функціонування системи регулювання демографічних процесів важко уявити без форм та методів керування таким процесами, які являють собою інструменти та засоби для здійснення направленного впливу на об'єкт регулювання.

Таким чином, наявність у структурі системи визначених методів та форм регулювання демографічних процесів має здійснювати вплив на усі сфери реалізації, тобто політичну, економічну, соціальну, культурно-інформаційну, військову та екологічну для регулювання демографічних процесів як загалом в суспільстві, так і серед окремих людей і в сім'ях, зокрема. В цьому випадку, складність демографічної політики проявляється в погодженні інтересів різних суспільних груп, що робить її особливою, оскільки вона здійснює регулювання демографічних процесів за рахунок прийняття законів, концепцій та стратегій розвитку, тобто здійснюється не прямий, а опосередкований вплив.

Тому, на нашу думку, від спрямованості демографічної політики прямо залежить й розвиток демографічних процесів. Важливим, а можливо одним з основних факторів, що приводить до досягнення необхідних результатів демографічної політики, є організація, контроль та моніторинг змін на кожному етапі її реалізації для своєчасного внесення необхідних корективів.

3.2. Формування напрямів регулювання соціально-демографічного розвитку України

Сучасна демографічна криза, яка спостерігається в Україні потребує швидкого вирішення та реакції на наявні ризики та загрози. Варто розуміти, що ця криза є наслідком не лише сучасних трансформацій та європейською тенденцією до зниження чисельності населення, перш за все криза є проявом впливу зовнішнього середовища системи, тобто політичного, правового, економічного, соціального, військового, зовнішньополітичного та культурно-інформаційного факторів. Таким чином, розвиток демографічної сфери залежить не лише від вирішення проблем впливу окремих факторів системи, а й від комплексного підходу до подолання демографічної кризи, де лише структурне покращення усіх факторів призведе до загального покращення ситуації.

Належне управління факторами впливу з боку держави на демографічні процеси передбачає можливість до вчасного коригування та внесення змін в систему, що буде стимулювати її регулювання. З аналізу когнітивного моделювання випливає, що існує ряд факторів, які дестабілізують систему демографічних процесів та чинять негативний вплив. Саме зменшення негативного впливу даних факторів дозволить забезпечити покращення демографічних процесів, тоді як відсутність будь-яких якісних дій призведе лише до погіршення ситуації, що видно з результатів регресійного моделювання чисельності населення в країні. Тому, на наш погляд, саме політична та правова сфери мають необхідний потенціал рішень та дій щодо регулювання та зміни ситуації, перш за все, в економічній, соціальній та культурній сферах, які зумовляють розвиток демографічних процесів. Регулювання може здійснюватися методами зовнішнього та внутрішнього впливу, які можуть бути прямими та опосередкованими.

На нашу думку, яка підтверджується результатами аналізу, малі витрати на сферу охорони здоров'я негативно впливають на демографічну сферу, сьогодні для виходу з демографічної кризи та покращення якісних та

кількісних показників розвитку населення, перш за все потрібно провести належні реформи в сфері охорони здоров'я, які повинні відбуватись у трьох напрямках розвитку (табл. 3.2).

Окрім реформування сфери охорони здоров'я, важливим для покращення демографічної ситуації, з огляду на її регресивний характер, є збільшення народжуваності, оскільки смертність постійно переважає над народжуваністю. Більше того, в сучасних умовах глобалізації, де роль жінок в суспільстві значно зростає, народження дитини в більшості випадків відходить на другий план, тому засоби інформаційної та культурної пропаганди набувають актуальності в сучасних умовах розвитку демографічних та соціальних процесів.

Таблиця 3.2 – Напрями забезпечення розвитку сфери охорони здоров'я

Напрямок	Суть напрямку
Фінансовий	Збільшення фінансування закладів охорони здоров'я. Збільшення фінансування лікарів та персоналу медичних закладів. Забезпечення ліками мало захищеного населення
Культурно-інформаційний	Пропаганда проти куріння, споживання алкоголю та наркотиків. Пропаганда здорового способу життя, занять спортом, активного дозвілля. Поширення інформації, щодо профілактики небезпечних захворювань. Пропаганда охорони та важливості материнства. Запровадження освітніх програм для інформування про профілактику небезпечних захворювань. Розвиток культури водіння, забезпечення дотримання ПДР
Превентивний	Забезпечення системи профілактики соціально-небезпечних захворювань Створення системи превентивної діагностики небезпечних захворювань серця та новоутворень зокрема серед молоді. Покращення екологічної ситуації, якості води та харчових продуктів. Формування системи оцінки та контролю ризиків захворювань та отримання трав на виробництвах. Покращення якості профілактичних послуг для вагітних жінок та новонароджених

За статистикою, в Україні майже 400 тисяч сімей, що мають трьох і більше дітей. У багатодітних сім'ях виховується близько 20 % всіх дітей в країні, і такі сім'ї становлять близько 4 % від загальної кількості українських сімей. Близько 76,4 % від загальної кількості українських сімей з трьома і більше дітьми живуть за межею бідності.

Таблиця 3.3 – Напрями забезпечення зростання народжуваності

Напрямок	Суть напрямку
Фінансовий	Належне матеріальне забезпечення родин при народженні дитини, збільшення соціальних виплат та гарантій. Фінансове стимулювання для народження другої і третьої дитини в родині. Вдосконалення житлової політики для забезпечення сімей з дітьми належними умовами для проживання. Покращення умов надання кредитів для молодих сімей. Підвищення економічного благополуччя населення
Правовий	Забезпечення працівникам належних умов для виховання дітей та здійснення трудової діяльності. Забезпечення законодавчої підтримки та захист матерів-одиначок. Формування умов для поєднання жінками материнства та трудової діяльності. Забезпечення охорони материнства та трудової діяльності жінок. Захист та забезпечення прав дітей
Соціальний	Пропаганда усиновлення дітей з дитячих будинків. Покращення умов утримання дітей в дитячих будинках. Підвищення якості медичних послуг. Формування соціальних служб спрямованих на медичну та психологічну допомогу молодим парам в питаннях створення сім'ї та народженні дитини, підвищення стандартів соціального обслуговування родин з дітьми. Формування інституту родини для підтримки сімей в будь-яких питаннях, що стосуються народження дитини та сімейних відносин. Підвищення соціальних стандартів та контроль за їх дотриманням
Культурно-інформаційний	Пропаганда народження двох і більше дітей. Пропаганда відповідальності за народжених дітей та, зокрема, за забезпечення здорової вагітності. Реформування статевого виховання в школах. Підтримка ідей формування благополучних сімей, народження декількох дітей. Підвищення престижу створення багатодітних сімей та статусу сім'ї в суспільстві. Створення та пропагування позитивного образу сімей де є декілька дітей, яких виховують двоє батьків

Тому для зростання народження дітей потрібно проводити пропаганду двох і більше дітей в українських родинах, пропаганду зареєстрованого шлюбу з декількома дітьми та формування у дітей позитивного іміджу сім'ї. Окрім проблеми народження існує і проблема з усиновленням дітей. Так, за даними Державної служби статистики України, кількість усиновлених дітей порівняно з 2000 р. впала на 38 %. На наш погляд, лише забезпечення вирішення вказаних проблем допоможе країні вийти з демографічної кризи. Від народжуваності перейдемо до смертності та відмітимо, що однією з головних ознак демографічної кризи є досить висока смертність населення та низька середня очікувана тривалість життя.

Таблиця 3.4 – Напрями забезпечення зниження рівня смертності

Напрямок	Суть напрямку
Культурно-інформаційний	Пропаганда здорового способу життя шляхом інформування населення в ЗМІ, освіті дітей в школах та запровадженню інформативних заходів на робочих місцях для дорослого населення. Пропаганда занять фізичною культурою серед всього населення. Організація школами виїздів та походів до лісу, «уроків живої природи». Пропаганда правильного та здорового харчування (менше солі, цукру та транс жирів), заходи інформування населення про продукти, в яких вміст даних речовин є великим, запровадження маркування таких продуктів. Розгортання інформаційної кампанії щодо популяризації сприятливих раціонів харчування
Соціально-економічний	Розбудова дитячих спортивних майданчиків, спортивних дитячо-юнацьких шкіл та іншої спортивної інфраструктури. Надання преференцій власника закладів громадського харчування, які пропонують клієнтам лише здорові продукти
Правовий	Контроль над продажем алкоголю та тютюнових виробів особливо неповнолітнім. Заборона розміщення торгових точок з реалізації алкогольних напоїв та тютюнових виробів поруч з школами, іншими освітніми закладами та автошляхами. Заборона реклами алкогольних напоїв та цигарок. Заборона додавання гідрогенізованих жирів до продуктів харчування. Обмеження точок реалізації неякісних та шкідливих продуктів харчування. Заборона та контроль пияцтва на робочому місці

Нагадаємо, що в Україні дуже висока смертність серед чоловіків. Так, з кожної 1000 народжених хлопчиків до 60 років не доживає 400 чоловіків, тоді як в Швеції лише 78, причому з часу незалежності ситуація лише погіршується. Показники ймовірності смертності в Україні є більшими ніж в усіх інших країнах ЄАЦ, гірше становище лише в Росії та Казахстану. Такий розвиток подій демонструє відсутність ефективності демографічної політики в Україні.

Як зазначає Курило І. О., зазвичай живуть довше одружені чоловіки, ніж одинаки, тому питання регулювання сімейних відносин як з метою продовження тривалості життя, так і з метою закріплення цінності сім'ї в суспільстві має особливу важливість. Основні напрями забезпечення розвитку сімейних відносин представлені в табл. 3.5.

Загалом, сімейна політика має включати соціально-економічні, правові та пропагандистські заходи, однак, як відзначає А. Я. Кваша, щоб отримати результат, така політика має бути стабільною. В нас демографічна криза підсилюється бідністю, тому, враховуючи думку Курило І. О. щодо

залежності бідності населення від кількості дітей в сім'ї, щоб сформувати довготривалу демографічну політику, спочатку потрібно забезпечити відповідний рівень життя населення.

Таблиця 3.5 – Напрями забезпечення розвитку сімейних відносин

Напрямок	Суть напрямку
Культурно-інформаційний	Інформаційна пропаганда та підтримка «шлюбу», антиреклама розлученням, оскільки останні не мають на сьогодні вважатись чимось загальноприйнятим. Спонування до реєстрації шлюбів особливо у випадку народження дитини за рахунок активної інформаційної кампанії з боку ЗМІ та держави. Підвищення престижу сім'ї та батьківства та профілактика абортів. Орієнтація підростаючого покоління на створення багатодітної сім'ї, формування таких психологічних настанов ще з раннього дитинства в дитячих садках, школах та інших освітніх установах. Надання психологічних послуг подружжям на будь-яких етапах сімейного життя
Соціально-економічний	Збільшення розміру не лише разової фінансової допомоги молодим сім'ям при народженні дитини, а й підвищення розміру та розтягування в часі таких виплат. Надання сім'ям з зареєстрованим шлюбом економічних та соціальних пільг. Сприяння молодим сім'ям в покращенні житлових умов, пільги на отримання нового житла та списання боргу за житло в разі народження дитини, зменшення розміру початкового внеску для сімей, які прагнуть придбати житло залежно від кількості дітей в сім'ї. Фінансова підтримка родин, які є найбільш вразливими до отримання грошових виплат, а саме з 2–3 дітьми. Перегляд та створення жінкам комфортних умов для поєднання робочої діяльності з виконанням материнської функції. Збільшення кількості дошкільних закладів. Забезпечення оплати праці батькам при народженні дитини. Покращення системи кредитування молодих сімей. Ретельний контроль майнового стану одного з батьків та дитини в разі розлучення. Модернізація інституту батьківства враховуючи сучасні тенденції та мотиви до створення сімей
Правовий	Диференціація житлової політики задля умов до створення сімей та збільшення народжуваності. Вдосконалення системи надання пільг у зв'язку з народженням дитини. Збільшення терміну оплачуваної відпустки в зв'язку з народженням дитини.

Окрім забезпечення зростання народжуваності, ролі сім'ї та охорони здоров'я населення, важливою проблемою на шляху до збереження нормального розвитку демографічних процесів є регулювання міграційних процесів, яке покликане зменшити трудову міграцію за кордон населення України та протидіяти нелегальній міграції.

Як зазначає Е. Лібанова, такий рівень смертності пов'язаний головними чином з особливістю способу життя населення, а саме з шкідливими й небезпечними умовами праці, палінням та пияцтвом та неякісним харчуванням. Другорядну роль тут відіграє генетика, екологічна ситуація та розвиток медицини. Окрім цього, зазначається, що саме відсутність активного

способу життя дітей та підлітків та досяжної можливості займатись спортом має згубний вплив на ситуацію.

Основними факторами впливу на рівень трудової міграції українців за кордон в сучасних умовах є економічне становище, міграційна політика та політична ситуація в Україні. Такі умови в середині країни призвели до масштабних потоків зовнішньої трудової міграції.

За період незалежності саме зовнішня трудова міграція лідирувала з точки зору міграційного руху населення, проте загострення та бойові дії на Сході країни призвели до зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, кількість яких більше ніж 1,5 млн осіб. Кожен з цих факторів впливає на кількість трудових мігрантів. Отже, на даний момент найбільший вплив на подальшу динаміку міграційних процесів, може мати такий фактор як політична ситуація в країні. Ситуація на Сході країни призвела не тільки до перерозподілу населення в межах держави, але й вплинула на зовнішню трудову міграцію громадян України. Є всі підстави вважати та очікувати, що масштаби зовнішньої міграції будуть лише посилюватись.

Міграційна політика високорозвинених країн Євросоюзу спрямована на залучення іммігрантів, в т.ч. і українців, що сприяє збільшенню міграції. Проте, потрібно створити альтернативу в Україні, цьому сприятиме економічне зростання та політична стабільність. Якщо після стабілізації політичної ситуації в Україні, економіка країни розвиватиметься таким чином, що українці матимуть можливість отримати гідну заробітну плату, щоб забезпечити нормальні умови життя для своїх родин, соціальні гарантії, сприятливі умови для ведення та створення бізнесу, не буде потреби шукати роботу за кордоном.

Вплив міграційних процесів на демографічну сферу є відчутним, однак на перший погляд не зовсім видимим. З одного боку українські заробітчани забезпечують своїм родинам відносну економічну стабільність, що покращує демографічну ситуацію, також зменшується фактичний рівень безробіття. З іншого, – глобалізаційні процеси, політичні та економічні зрушення в світі

спричиняють наплив до України робочої сили з інших країн. Не завжди іммігранти мають освіту, не кажучи про вищу освіту. Крім того, зростає рівень порушень закону та напруга в суспільстві. Мігранти в Україну також змінюють її етнокультурний стан.

Дослідивши та розглянувши питання міграції всередині країни та головним чином поза її межами, можемо стверджувати, що основною причиною міграції українських трудових мігрантів як коротко-, так і довгострокових, є накопичення фінансового капіталу та матеріальних цінностей, отримання досвіду та контактів. В основному, фінансовий капітал українських трудових мігрантів спрямовується на збільшення споживання та інвестиції у нерухомість, менше коштів – в створення бізнесу.

За наявності відповідних умов та належних стимулів в країні, українські трудові мігранти можуть інвестувати накопичений капітал в реалізацію своїх планів для розширення власних комерційних можливостей, що могло б мати позитивний вплив на економіку країни і фінансове благополуччя домогосподарств. Що стосується найближчого майбутнього країни та населення, напевно можна стверджувати про те, що зовнішня трудова міграція втратить свої масштаби. Тенденція до переміщення людей в міста створить надлишок робочої сили, що може призвести до посилення зовнішньої міграції, оскільки люди будуть виїжджати за кордон в пошуках кращих умов життя та відповідної роботи.

Враховуючи ситуацію на Сході країни, обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку не зможуть зростати, оскільки буде залишатись політичний та економічний ризик для інвесторів.

Такий ефект зменшення інвестицій зможе пом'якшити фактор переказів трудових мігрантів з закордону. На нашу думку, головне значення в довгостроковій перспективі буде мати стабілізація розвитку країни та формування ефективних засобів впливу на міграцію, таких як повернення громадян, реінтеграція та «приплив мізків».

Однак, фізичне повернення громадян на постійне проживання та подальше працевлаштування головним чином буде визначатись за рахунок наявності належних умов для повернення в Україну, цільових стимулів й нормативного регулювання. Таким чином, розглядаючи економічні передумови міграції, відзначимо, що на даний момент умови, які б могли дати можливість трудовим мігрантам з України ефективно інвестувати у власний бізнес, відсутні, тому саме в даному контексті варто шукати заходи та способи щодо стимулювання застосування фінансових потоків, пов'язаних з міграцією.

Враховуючи перспективу посилення трудової міграції та її впливу, для ефективного використання, пов'язаних з міграцією фінансових потоків та інвестицій, з метою покращення умов повернення українських заробітчани та бізнес-середовища, українським органами влади варто звернути увагу на рекомендації, які наведені в табл. 3.6.

Таблиця 3.6 – Напрями забезпечення розвитку міграційних процесів

Напрямок	Суть напрямку
1	2
Політичний	Розумна, дієва та ефективна внутрішня та зовнішня політика й ведення політичного процесу, що призвело б до стабілізації ситуації в країні та її економічного зростання, є необхідними передумовами для повернення в Україну трудових мігрантів, та створення умов для інвестицій тобто залучення ними коштів в економіку країни. Політичний діалог та заходи задля переконання мігрантів інвестувати власні фінансові ресурси в продуктивні інвестиційні проекти в Україні. Вибір мігрантів щодо розміщення власних коштів, повинен мати першочергове значення. Посилення макроекономічної структури, формування сприятливого для започаткування бізнесу регуляторного середовища задля сприяння та заохочення інвестицій з боку трудових мігрантів. Створення системи або ж механізму, щодо управління міграційними потоками та розвитком, шляхом розвитку національної економіки, формування міжвідомчого діалогу громадянського суспільства та приватного сектору з органами влади й Забезпечення захисту населення від зловживань з боку владних структур, корупції, контроль за правочинністю дій роботодавців
Економічний	Забезпечення людей з віддалених сіл та міст доступними та поглибленими фінансовими послугами, для можливості отримання переказів. Розробка проектів щодо сприяння інвестування та грошових переказів з боку трудових мігрантів. Забезпечення економічної стабілізації та зростання економіки, на основі цього забезпечити людей гідною роботою, з дотриманням умов і рівня оплати праці
Законодавчий	Створення законодавчої бази та внесення змін до існуючих законів стосовно спрощення умов заснування бізнесу, для задоволення потреб частини населення нинішніх мігрантів, оскільки є велика ймовірність, що саме цих людей нинішні умови і спонукають на те щоб покинути свою країну. Забезпечення беззаперечного виконання законодавства, надання більших повноважень антикорупційним органам, зменшення корупції. Прийняття на законодавчому рівні нормативно-правові документи, міждержавні угоди, які забезпечили б належні умови для легального працевлаштування, в основному з тими країнами, куди виїжджає найбільша кількість громадян України, забезпечили права і соц. захист працівників-мігрантів

Продовження таблиці 3.6

1	2
Нелегальна міграція	Недопущення незаконного в'їзду на територію України осіб, які не заявляють у встановленому порядку про свій намір отримати статус біженця чи притулок, втратили підстави для подальшого перебування в Україні та ухиляються від виїзду з неї, переховуються та уникають контактів з компетентними органами. Перекриття та контроль над каналами незаконної міграції на всьому державному кордоні України. Припинення діяльності осіб, які незаконно переправляють мігрантів в Україну, або транзитом перевозять їх через територію України. Створення посилення контролю за дотриманням правил в'їзду, перебування в Україні іноземних осіб в тому числі осіб без громадянства

Відмітимо, що повернення мігрантів не є передумовою для залучення коштів в країну, тому створення належних умов для прямих іноземних інвестицій в економіку мають стояти на першому місці.

Таким чином, сприяння економічній, політичній, законодавчій і національній стабільності повинно мати ключовий пріоритет на шляху до регулювання як міграційних, так і демографічних процесів. Що стосується регулювання міграційних процесів, відмітимо, що цей процес характеризується спрямованістю впливу регуляторів, які в свою чергу формують міграційні настрої населення, що і визначає міграційну ситуацію в країні. Система забезпечення регулювання міграційних процесів наведена на рис. 3.3.

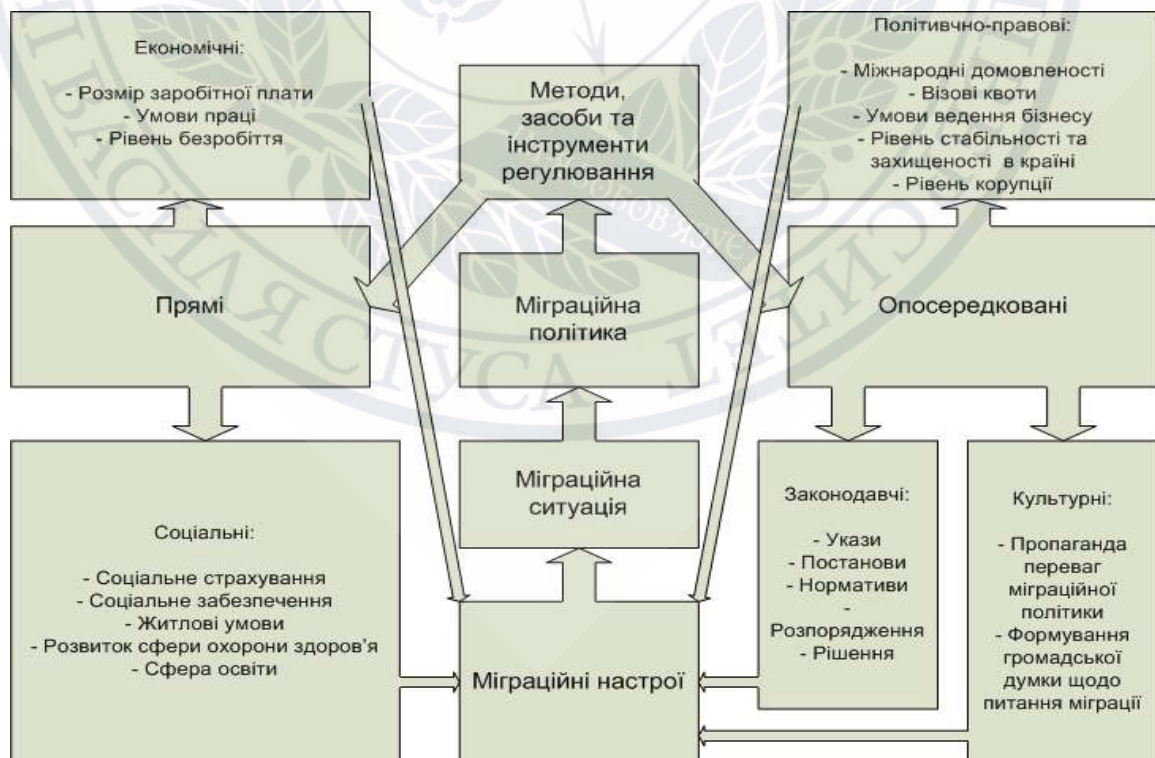

Рисунок 3.3 – Система забезпечення регулювання міграційних процесів

На наш погляд, основною умовою для дієвого регулювання міграційних процесів в Україні має бути забезпечення відповідних соціальних та економічних умов, прийняття нових стандартів та цілей. Лише покращення умов проживання та можливості заробітку може покращити ситуацію. Однак, серед інших факторів, які потребують регулювання задля покращення демографічних процесів в країні відмітимо й фактор корупції.

Однак українська влада не підвищила роль громадськості у процесі перевірки кандидатів на посади суддів. Громадська рада доброчесності багаторазово потрапляла в ситуацію, коли Вища кваліфікаційна комісія суддів просто ігнорувала її висновки щодо претендентів на посади суддів.

Не було забезпечено підсилення Національного антикорупційного бюро України. Детективи НАБУ не отримали можливості для власного «прослуховування», тоді як зміни до законодавства ускладнили проведення експертиз в кримінальних провадженнях. Україна стала свідком його загострення публічного протистояння між правоохоронними органами, тоді як мала його припинити, так і не припинився тиск на активістів і журналістів.

Належних умов для перезавантаження Національного агентства з питань запобігання корупції так і не було створено. Фактично не має прикладного сенсу анонсована раніше автоматична перевірка електронних декларацій, через те, що НАЗК так і не отримало необхідного доступу до деяких державних реєстрів і не стало технічним адміністратором реєстру е-декларацій, до того ж тендер на аудит його діяльності проведено з певними порушенням закону.

Досі не створено Служби фінансових розслідувань. Таким чином, стає очевидним, що започатковані ще в 2014 році реформи забезпечували прогрес останніх років, однак попри позитивні реформи, збільшення індексу України є вкрай повільним, що пояснюється наступними обставинами: недостатність політичної волі керівництва країни до боротьби з корупцією; низький рівень довіри до українських судів та прокуратури; постійні законодавчі ініціативи парламенту, які загрожують новоствореній антикорупційній системі.

В результаті, корупція залишається однією з головних проблем як для бізнесу, так і для звичайних громадян. На нашу думку, задля покращення ситуації з корупцією в Україні, владі країни необхідно вжити наступні заходи: прийняти закон, який дозволить сформувати новий персональний склад Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК); впровадити належну автоматичну перевірку декларацій та моніторинг рівня життя декларантів; забезпечити ефективну роботу реєстру бенефіціарів; продовжити реформу публічних закупівель; корпоратизувати та приватизувати держпідприємства; посилити контроль фінансів політичних партій.

Зокрема у сфері покарання за злочини з корупції: змінити спосіб формування органів судової влади; повернути довіру до Антикорупційної прокуратури; посилити повноваження Національного антикорупційного бюро України; позбавити Службу безпеки України та Національну поліцію повноважень у сфері боротьби з економічною злочинністю.

На наш погляд, дані рекомендації мають допомогти підвищити шанси побороти корупцію, а таким чином і покращити економічні та демографічні процеси. Окрім, згаданих напрямів на демографічні процеси значно впливає культурно-інформаційне середовище.

Сюди відноситься, формування громадської думки, стандартів та норм поведінки, традиції, рівень освіти, зокрема статевої, соціальна політика планування сім'ї та рівень усиновлення дітей, яких ще в 2000 р. було усиновлено 7,9 тис., станом на 2017 р. кількість таких склала 2,9 тис. що на 38 % менше.

Мотиви та репродуктивні установки, куди можемо віднести зміну статусу жінок в суспільстві, переймання західних цінностей, що призводить до розмивання наших традиційних культурних установок та надбань минулого, норм поведінки, які переважно орієнтовані на пропаганду вільних та несерйозних стосунків та створення сім'ї, тому для поліпшення

демографічної ситуації в Україні, варто звернути увагу на напрями, вказані в табл. 3.7.

Таблиця 3.7 – Напрями культурно-інформаційного забезпечення розвитку демографії

Напрямок	Суть напрямку
Статус сім'ї	Зміцнення сімейно-шлюбних стосунків. Удосконалення системи соціального та психологічного обслуговування сімей. Підвищення престижу сім'ї. Розвиток системи соціально-консультативної допомоги населенню. Духовні, ідеологічні, освітні заходи, які б сприяли формуванню відповідної свідомості людей, насамперед молодого віку. Підвищення статусу та авторитету сім'ї та дитини в суспільстві
Статус дитини	Формування усвідомленого батьківства. Підвищення статусу та авторитету батьківства. Пропаганда усиновлення. Пропаганда відповідального відношення до дітей та вагітності. Підвищення статусу багатодітних родин
Статус матері	Пропаганда охорони материнства і дитинства у реалізації програм розвитку охорони здоров'я. Підвищення якості медичного обслуговування жінок репродуктивного віку. Пропаганда гармонійного поєднання жінками материнства та професійної діяльності

Не менш важливим фактором для регулювання демографічних процесів виступає врегулювання бойових дій на Сході країни та створення стабільних внутрішньополітичних та зовнішньополітичних умов. Оскільки саме з початком бойових дій демографічна ситуація, яка ще до 2013 р. мала ознаки позитивних змін, знову значно погіршилась.

ВИСНОВКИ

Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування. Соціально-демографічна ситуація в державі формується залежно від розвитку процесів відтворення населення та міграційних процесів.

Для сучасної демографічної ситуації в Україні характерні: різке зменшення народжуваності, збільшення смертності; постаріння населення, збільшення «навантаження» на працездатну його частину; скорочення тривалості життя як чоловіків, так і жінок; погіршення здоров'я нації, інтенсифікація міграційних процесів. Світова практика переконує, що демографічні процеси за будь-яких умов потребують регулювання з боку держави. Управління демографічним розвитком здійснюється за допомогою демографічної політики. Демографічна політика охоплює широке коло проблем відтворення населення, формування складу і структури трудового потенціалу, його ефективного використання. Складові демографічної політики умовно можна поділити на три групи: економічні, правові (адміністративно-юридичні), інформаційно-агітаційні (психологічні). У сучасній демографічній політиці України пріоритетними мають стати зниження надмірної смертності населення, поліпшення його здоров'я, підтримка життєдіяльності дітей і дорослих і збільшення тривалості життя.

Складовою загальної демографічної політики є міграційна політика, яка виділяється як самостійний елемент з метою конкретизації заходів щодо регулювання руху населення. Міграційна політика – це система правових, фінансових, адміністративних і організаційних заходів держави і недержавних установ щодо регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури. Режим та заходи

міграційної політики держави повинні забезпечувати досить ретельне відстеження міграційних процесів, їх сучасні тенденції, оперативно реагувати на зміни і контролювати їх з метою підпорядкування національним і регіональним інтересам, особистим потребам мігрантів. До пріоритетних завдань національної та регіональної моделей управління міграційним рухом населення слід віднести регулювання: територіальних міждержавних переміщень населення та зовнішніх трудових міграцій; імміграційних процесів; еміграційних процесів; внутрішніх міграцій.

В Україні значного поширення міждержавна міграція набула після невдалих економічних реформ, розладу міжгосподарських зв'язків, згортання виробництва на великих підприємствах, що спричинили масове вивільнення працівників. Військовий конфлікт на Сході України, викликані ним масові внутрішні переміщення у країні та інші причини погіршили соціально-економічне становище населення. Низькі доходи, бідність українців залишаються одним з головних чинників високої орієнтації роботи за кордоном, особливо привабливими в цьому плані є країни - члени Європейського Союзу. Набуття чинності Угоди про асоціацію з ЄС, переорієнтація вектору міграції українців у західному напрямку, свобода пересування, відкрили для них нові можливості для міграції за кордон.

Сьогодні міжнародна трудова міграція охопила всі континенти та набула глобального характеру. За даними експертів, у світі понад 3% населення світу мешкають за межами країни свого походження. За розрахунками Світового банку, міграція забезпечує більші переваги для глобальної економіки, ніж міжнародна торгівля. Досліджено, що основною причиною зовнішньої трудової міграції є низький рівень життя та бідність населення, і поки така ситуація існує, міграції робочої сили не уникнути.

Проблема міжнародної міграції робочої сили постійно була і продовжує залишатися в центрі уваги науковців, громадських та політичних діячів різних країн світу. Існує спільна думка, що в результаті трудової міграції відбувається перерозподіл робочої сили на світовому ринку праці.

Вважаємо, що для досягнення кардинальних позитивних змін у вирішенні проблеми міграції в нашій країні, доцільно запозичити досвід сусідніх країн - запросити до праці громадян з інших країн. Україна має підготуватися до збільшення припливу іммігрантів, використавши зарубіжний досвід, спрямований на легальну, безпечну та ефективну імміграцію, що дозволить прискорити розвиток економіки України.

Необхідно використовувати і внутрішній потенціал. Державі потрібно зосередити зусилля на створенні сприятливих умов для виробництва певних видів товарів та надання послуг, які стимулюють економіку до зростання. Паралельно із цим, необхідно забезпечити додаткові пільги для вітчизняного роботодавця за створення нових робочих місць. Нагальним є питання здійснення реформування ринку іпотечного кредитування і суттєвого зменшення ставки за кредитами, а зменшення податкового тягаря для малого і середнього бізнесу покращить умови підприємницької діяльності.

Застосування досвіду Європейських країн у системі державного регулювання демографічними процесами може бути досягнуто лише в єдності економічних, адміністративно-правових та ідеологічних методів демографічної політики, і у цьому контексті є необхідність подальших наукових пошуків можливості оптимізації державного регулювання демографічних процесів великих міст, на основі аналізу ролі таких міст у територіальних системах держави та їх впливу на ефективність функціонування регіонів у певних політичних та соціально-економічних умовах.

В найкоротші терміни, вкрай необхідно запровадити нову імміграційну політику, спрямовану на повернення емігрантів на батьківщину. Для цього державі потрібно здійснити ряд організаційних кроків для посилення мотивації і прискорення вирішення вказаних проблем.

Саме державна підтримка щодо вирішення цих питань, дасть можливість скоротити трудову міграцію українців за кордон, сприятиме покращенню економічних та демографічних процесів в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Борисенко Т. В. Демографічна ситуація в світі та в Україні. *Чумацький шлях*. 2018. № 2. С. 2-5.
2. Васильєв О. Оцінка диференціації населення України за умовами життя. *Україна: аспекти праці*. 2019. № 5. С. 35-42.
3. Василенко Н.Ф. Особливості становлення соціально-орієнтованого ринку праці. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. №11. С. 164-173.
4. Григорович Л. С. Врятувати український народ : парламентські слухання «Демографічна криза в Україні: її причини і наслідки». *Безпека життєдіяльності*. 2018. № 8. С. 22-32.
5. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників. URL: www.cpsd.com.ua.
6. Демографічні перспективи України до 2026 року. Інститут економіки НАН України. Київ, 2019. 55 с.
7. Eurostat:website. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home> (Last accessed: 27.10.2020).
8. Єврокомісія може призупинити безвіз для окремих країн. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2722559-evrokomisia-moze-prizupiniti-bezviz-dla-okremih-krain.html>.
9. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307 (дата звернення: 25.11.2020).
10. Європейська соціальна хартія (переглянута). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 25.11.2020).
11. Зимнин А. Чверть українських заробітчан у Польщі працюють неофіційно. Укрінформ. 2019. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/2735833-cvert-ukrainskih-zarobitcan-u-polsi-pracuut-neoficijno.html> (дата звернення: 28.10.2020).

12. Кифяк В.І., Василичук М.І., Шкрібляк Д.Ю. Проблема трудової міграції в Україні та шляхи вирішення. *Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. 2019. Випуск 37.С. 169-170.
13. Киян Є. Еміграція стала однією з основних тенденцій та проблем України останнього часу. URL: <http://www.icps.com.ua/ukrayinska-mihratsiya-choho-ochikuvaty-susidam/>.
14. Кількість мігрантів у світі перевищила 270 мільйонів. *Укрінформ*. 2019. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-world/2782330-kilkist-migrantiv-u-sviti-perevisila-270-miljoniv.html> (дата звернення: 29.10.2020).
15. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_858 (дата звернення: 24.11.2020).
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 24.11.2020).
17. Карпіщенко О. І. Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч. посіб. К.: Університет, кн., 2016. 264 с.
18. Кельдер Т. Л. Економіка праці. Запоріжжя: ЗДУ, 2010. 326 с.
19. Колосок А. М. Аналіз соціально-трудових відносин на ринку праці Волинської області. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Вип. 5. 2017. С. 113– 117.
20. Крилова І. Г. Економічні засади забезпечення зайнятості сільського населення в регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК / Миколаївський державний аграрний університет. Миколаїв, 2016. 20 с.
21. Лібанова Е. М. Ринок праці: навч. посіб. К. : Центр навч. л-ри, 2013. 224 с.
22. Лукашевич Б. М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посіб. Л.: Новий світ, 2014. 248 с.
23. Лукашевич М. П. Соціологія економіки: Підручник. К.: Каравела, 2015. 288 с.

24. Лібанова Е.М. Зовнішня трудова міграція Українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна політика*. 2018. №2(33). С.11-26.
25. Літковець Ю.О. Зовнішня трудова міграція та її наслідки для української економіки. *Економіка та управління національним господарством*. 2019. Випуск 31. С.131- 136.
26. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
27. Манучарян Д. Очень рабочие руки. Как Германия и Польша борются за украинцев. *Ліга. Бизнес*. 2019. URL: <http://biz.liga.net/hr/all/article/ochen-rabochie-ruki-kak-germaniya-i-polsha-boryutsya-za-ukraintsev> (дата звернення: 23.10.2020).
28. Миценко І.М., Косташ А.О. Особливості міграційної політики країн Європейського союзу. *Наукові записки Центральноукраїнського національного технічного університету*: зб. наук. пр. Кропивницький: ЦНТУ, 2019. Вип. 26. С.15-21.
29. Международная миграция и развитие. Доклад эксперта. URL: <http://docplayer.ru/27688231-Mimun-2016-mezhdunarodnaya-migraciya-i-razvitie-generalnaya-assambleya-dokladeksperta.html> (дата звернення: 24.11.2020).
30. Миценко І.М., Стежко Н.В. Міжнародна економіка: навч. посіб. Кіровоград: КНТУ, Поліграф-Сервіс, 2013. 640 с.
31. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження Міжнародної організації з міграції (МОМ). Представництво в Україні. Київ, 2016. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migracia_yak_chynnyku_v_ukrayini.pdf.
32. Міжнародна організація з міграції : веб-сайт. URL: <http://iom.org.ua/> ua (дата звернення: 26.10.2020).
33. Міграція населення: нова проблема державної політики. *Вісник центру*. 2014. №225. С. 1-2.

34. Москаленко В.Ф., Голубчиков М.В. Соціально-гігієнічний аналіз демографічної ситуації в Україні . К.: Книга, 2019. 265 с.
35. На сигарети і горілку українці витрачають більше, ніж на хліб і молоко. URL: <http://vkurse.ua/ua/events/na-sigarety-i-vodku-ukraincy-tratyat-bolshe.html>.
36. Обзор алкогольного рынка Украины. URL: <http://www.rb.com.ua/rus/marketing/tendency/7596>.
37. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2020).
38. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/16492.html>.
39. Перспективы иммиграции в Канаду из Украины на 2019-2021 годы. URL: <https://lcm-company.com/canada>.
40. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05 листопада 2015р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-viii>.
41. Пирожков С. Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики. Т. І. К.: КНЕУ, 2006. 102 с.
42. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку. Монографія. Під керівництвом В.З. Степановича. 2005.
43. Статистичний щорічник України за 2008 рік. Держкомстат України. Київ: Консультант, 2008 567 с.
44. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>
45. Стеченко Д.М. Демографічні проблеми в Україні: підручник. К.: Вікар, 2009. 396 с.
46. Смутчак З.В. Сучасні міграційні процеси в Україні в контексті національної безпеки. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип.2 (07). С.228-231. URL: http://easternerneurope-bm.in.ua/journal/7_2017/44.pdf/.

47. Стратегія державної міграційної політики України на період 2025 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 12 лип. 2017 р. № 482-р URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80> (дата звернення: 24.10.2020).

48. США отменили визы для поляков. URL: <https://tsn.ua/ru/svit/ssha-otmenili-vizy-dlya-polyakov-1439157.html>.

49. Сай І. А. Розвиток механізмів державного регулювання регіонального ринку праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.02 – механізми державного управління / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2008. 23 с.

50. Ситуація на ринку праці та діяльність державної служби зайнятості у Волинській області. Інформаційно-аналітичні матеріали. Волинський регіональний центр зайнятості. Луцьк, 2013. URL: <http://www.dcz.gov.ua/vol/control/uk/statdatacatalog/list>.

51. Слівінська Н. М. Соціально-економічні та демографічні чинники реалізації трудового потенціалу регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец. 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / Донецький національний університет. Донецьк, 2003. 22 с.

52. Сохань О. Проблеми ринку праці в Україні та перспективи його розвитку. URL: <http://conference.spkneu.org/2012/12/sokhan-stognij/>.

53. Статистична інформація. Офіційний сайт Головного управління статистики у Волинській області. URL: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>.

54. Стеценко С. Г. Статистика населення. К. : Вища школа, 2013. 463 с.

55. Стеценко Т. О. Аналіз регіональної економіки: Навч. Посібник. К.: КНЕУ, 2012. 116 с.

56. Стратегічний моніторинг розвитку регіонів / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2013. 51 с.

57. Стрембіцька Л. Л. Макроекономічні чинники формування конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці України. URL: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69285.doc.htm.

58. Тиндик Н.П. Світовий міграційний процес: теорія, практика, державне регулювання: монографія. Київ, 2006. 531 с.

59. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов/Пер. с англ. под. ред. Л.Г. Зайцева, М.И.Соколовой. М: Банки и биржи. ЮНИТИ, 1998. 576 с.

60. Трудова міграція: чому українці їдуть з країни і як їх повернути? URL: https://24tv.ua/trudova_migrasiya_chomu_ukrayintsi_z_krayini_i_yak_yih_povernuti_n1026342.

61. Україна у цифрах 2018. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 43 с.

62. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття: наукове видання. Наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2019. 110 с.

63. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. Доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухин НАН України. К., 2018. 396 с.

64. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukraynsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoj-migratsiyi>.

65. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2782330-kilkist-migrantiv-u-sviti-perevisila-270-miljoniv.html>.

66. Черчик Л. М. Основні тенденції розвитку молодіжного сегменту ринку праці Волинської області та оцінка дієвості механізмів державного регулювання зайнятості. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua>.

67. Шевченко Л. С. Ринок праці: сучасний економіко-теоретичний аналіз. Х. : Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 336 с.

68. Шинкарюк А.О. Вплив демографічних процесів України на внутрішній ринок праці. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer32/556.pdf>.

69. Шубалий О. М. Економіко-статистичний аналіз економічної активності та зайнятості населення у Волинській області. *Економічний форум*. Вип. 1. Луцьк, 2019. URL: Http://lukyanenko.at.ua/_ld/3/398.pdf.

70. Ягірська О. В. Становлення ринку праці молоді в трансформаційній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.01.01 – економічна теорія / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 13 с.

71. Ярошенко В. І. Проблеми професійного ринку праці. Формування ринкових відносин в Україні. 2017. № 10. С. 163–168.

